

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/29827>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-25 and may be subject to change.

Op zoek naar eldorado

INAUGURELE REDE DOOR PROF. DR. E.B. (ANNELIES) ZOOMERS

Radboud Universiteit Nijmegen



INAUGURELE REDE

PROF. DR. E.B. (ANNELIES) ZOOMERS



Gingen vroeger Europese kolonisten in de Nieuwe Wereld op zoek naar eldorado, op dit moment is er sprake van een omgekeerde stroom: Afrikanen, Aziaten en Latijns-Amerikanen nemen grote risico's op weg naar de Oude Wereld. Via ingewikkelde routes verschafft men zich toegang tot

Fort Europa met als doel zichzelf en de familie overzee een beter bestaan te verschaffen.

Terwijl migratie ouder is dan de weg naar Rome, is het als beleidsterrein tamelijk jong, vooral vanuit het perspectief van ontwikkelingssamenwerking. Gedurende lange tijd werd migratie slechts beschouwd als negatief verschijnsel dat moest worden gestopt door ontwikkelingsprojecten; overheden van de herkomstlanden voerden veelal een *laissez faire*-beleid. Ook vormt migratie voor hen doorgaans geen onderdeel van beleid gericht op armoedebestrijding. Beleidsmakers zijn in toenemende mate overtuigd van de noodzaak migratie te managen op multilateraal niveau: migratie is niet langer voor gelukszoekers en avonturiers, maar moet beheersbaar en doorzichtig worden gemaakt. Dit staat haaks op de realiteit van toenemende illegaliteit, expanderende migratienetwerken en toenemende transnationaliteit.

Wat zijn de belangrijkste trends in internationale migratie – hoe verhoudt migratie zich tot andere vormen van mobiliteit, en wat zijn de gevolgen voor (het denken over) ontwikkeling en sociale mobiliteit?

Prof. Annelies Zoomers is sinds 1 juni 2005 bijzonder hoogleraar Sociale Geografie, in het bijzonder regionaal ontwikkelingsbeleid en internationale migratie aan de Radboud Universiteit. Daarnaast is zij werkzaam bij het Centrum voor Studie en Documentatie van Latijns-Amerika (CEDLA).

OP ZOEK NAAR ELDORADO
OVER INTERNATIONALE MIGRATIE, SOCIALE MOBILITEIT EN ONTWIKKELING

*Opgedragen aan mijn ouders,
Gerard Zoomers en Miny Zoomers-ten Pas*

Op zoek naar eldorado

Over internationale migratie, sociale mobiliteit en ontwikkeling

Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Sociale Geografie, in het bijzonder Regionaal Ontwikkelingsbeleid en Internationale Migratie, aan de Radboud Universiteit Nijmegen op donderdag 28 september 2006

door prof. dr. E.B. (Annelies) Zoomers

Vormgeving en opmaak: Nies en Partners bno, Nijmegen
 Drukwerk: Thieme MediaCenter Nijmegen

ISBN 90-811216-1-8

© Prof. dr. E.B. Zoomers, Nijmegen, 2006

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

*Meneer de rector magnificus,
 meneer de voorzitter van het College van Bestuur,
 zeer gewaardeerde toehoorders,*

ELDORADO

Eldorado was begin zestiende eeuw een mythisch goudland gelegen in Zuid-Amerika. De Spaanse kolonisten – die zich op dat moment al veel goud hadden toegeëigend – vernamen van de Indianen over het bestaan van een inheemse vorst die zo veel goud zou bezitten, dat hij zich bij een jaarlijks ritueel inwreef met stofgoud om zich daarna in het meer van Parima af te spoelen: de gouden man of El Dorado in het Spaans. Dit ging al eeuwen zo en op de bodem van het meer moest dus een dikke goudlaag liggen (Mann 2006:374). Wie zich in het meer van Parima zou baden zou geheel bedekt met goud het bad beëindigen. Mogelijk vertelden de Indianen de legende vooral om van de goudzoekers af te zijn – het goudmeer lag altijd verderop – maar hun verhaal werkte contraproductief en trok juist mensen aan. Er werden vele expedities op touw gezet: Spaanse, Nederlandse, Duitse, Franse en Engelse avonturiers gingen op zoek naar het goudmeer (dat op verschillende kaarten uit de zestiende en zeventiende eeuw staat aangeduid in het gebied van de bovenloop van de Orinoco). Er werd tot diep in de achttiende eeuw gezocht in Colombia, Venezuela, Brazilië en Guyana, maar de vele geruchten over mogelijke vindplaatsen ten spijt bleek nergens alles goud wat er blonk. Ondanks de vele expedities, en het stoere werk van avonturiers, is eldorado nooit gevonden (en in Nederland zijn we de naam maar gaan gebruiken voor campings en zwembaden).

De zoektocht naar eldorado – het zoeken naar goud – vormde een belangrijk onderdeel van de kolonisatiegeschiedenis van Latijns-Amerika. Sinds de ontdekking in 1492 hebben verschillende groepen zich achtereenvolgens meester gemaakt van het gebied. Na de komst van de Spanjaarden en Portugezen werden al snel op grote schaal Afrikaanse slaven geïmporteerd; met deze mensenhandel werd de basis gelegd voor het ontstaan van een van de vroegste Afrikaanse diaspora's (Mafukidze 2006:109)¹. In de loop van de negentiende eeuw werd Latijns-Amerika – na de onafhankelijkheid – in toenemende mate het bestemmingsgebied van 'gewone' reizigers en migranten. In de periode dat in Europa een arbeidsoverschot ontstond ten gevolge van de industriële revolutie kwamen grote migratiestromen op gang: Italianen, Spanjaarden, Portugezen maar ook Nederlanders en Duitsers vertrokken *en masse* naar het huidige Argentinië, Chili en het zuiden van Brazilië, de gebieden die qua temperatuur en klimaat het meeste leken op 'thuis'. Europese immigranten vormden er indertijd vaak de meerderheid van de bevolking. In steden zoals São Paulo kon men zich in die periode heel goed red- den in het Italiaans. Wat later vestigden zich ook in toenemende mate groepen Chinezen, Japanners en Koreanen op het Latijns-Amerikaanse continent, maar in

hoofdsteden zoals Lima en La Paz overheerste doorgaans het 'Europese'. De elite kleepte zich volgens de laatste mode in Parijs, omgaf zich met luxe goederen en zorgde ervoor dat inheemse elementen – zoals Indianen – zo veel mogelijk werden uitgebannen. Voor zover de Indiaanse bevolking de koloniale periode had overleefd – vooral in de Centrale Andes (het huidige Bolivia, Ecuador en Peru) – werkte deze 'vrij onzichtbaar' in de mijnen of op het platteland. Net zoals in de koloniale tijd waren ook na de onafhankelijkheid veel Indianen horigen op *haciendas* (grote landbouwbedrijven). Zij waren verplicht om op de landerijen van de *patrón* te werken en kregen in ruil voor hun arbeid (en allerlei vormen van persoonlijke dienstverlening) een klein perceel toegewezen, waarop ze zelf hun voedsel konden verbouwen (McEwen 1975:448). Het is relatief recent – in Bolivia in 1952 en in Peru en Ecuador pas in de jaren zestig en zeventig – dat een einde werd gemaakt aan deze feodale vorm van exploitatie. Door de landhervormingen werd de Indiaanse bevolking voor het eerst de eigenaar van 'lijf en land' en eindelijk verheven tot de boerenstand.

Als we ruim vijftig jaar na deze landhervormingen proberen een beeld te schetsen van de geschiedenis van de huidige Andesbevolking, en verder inzoomen op Bolivia, is het zinvol onderscheid te maken tussen de verschillende generaties. De oudste generatie, de huidige grootouders, werd doorgaans geboren als 'Indiaan'. Het is interessant om naar hun verhalen te luisteren; men weet zich het leven op de *hacienda* nog goed te herinneren (Kader 1). In het boek *Andean Lives*, van Gelles & Martínez (1996), waarin het leven staat opgetekend van Gregorio Condori Mamani, wordt duidelijk hoe het morsen van melk werd afgestraft met een verplicht corvee van negen dagen. Op indringende wijze geeft het boek een beeld van hoe het eraan toe moet zijn gegaan op veel *haciendas* en hoe de inheemse bevolking klein werd gehouden.

Kader 1:

HET LEVEN OP DE HACIENDA

A week later (...) we had to go to the hacienda with my mother (...). We'd have to do our labour service there on the hacienda, as well as tend to the few fields and animals we had - there just weren't enough hands to go around. Then, the overseer also came over, and that Christian punished my mother (for spilling milk over the floor). Dammit, you're going to pay for this, bitch - nine days labor service! Done! He noted it down in his record book, and just like that, my mother lost nine days work. May God forgive me, but I ran away (from the hacienda) that day, abandoning my mother to that suffering.

Bron: Gelles & Martínez 1996:111.

Dan is er natuurlijk een jongere generatie – mensen geboren na 1952, niet als 'Indiaan' maar als kind van *campesinos*. Deze groep, de *kinderen*, nu tussen de veertig en de vijftig, is vooral bezig geweest zich op te werken tot 'moderne boer', al dan niet geholpen

door de groene revolutie en allerlei moderniseringsprogramma's (gericht op mechanisatie en de introductie van nieuwe gewasvariëteiten). Veel van hun leeftijdsgenoten, broers en zussen, besloten te vertrekken naar de stad, of migreerden naar nieuwe landbouwgebieden – de kolonisatiefronten in het laagland van Bolivia – om in aanmerking te komen voor grotere percelen.

De derde generatie, de *kleinkinderen*, nu twintigers, wordt gevormd door de groep geboren na circa 1985. Zij groeiden op in de neoliberale periode en waren er getuige van hoe de nationale overheid zich als ontwikkelingsinstantie terugtrok en de vooruitgang zoveel mogelijk aan de vrije marktwerking overliet. Naarmate de situatie op het platteland verslechterde, werden de plattelanders steeds minder gezien als 'productieve groep' en steeds vaker beschreven als doelgroep voor ontwikkelingsbeleid: de armen (een categorie van hulpbehoevenden). Het platteland raakte in toenemende mate overspoeld met niet-gouvernementele organisaties of NGO's, en het is deze jeugd die doorgaans goed op de hoogte is van het ontwikkelingsjargon en hun nieuwe status als *rural poor*.

Dan is er tenslotte ook nog een vierde generatie, de *achterkleinkinderen*, de kleuters van vandaag, niet meer aangeduid als *indios* maar als *indígenas*. Gegeven het belang dat op dit moment aan de inheemse bevolking in landen zoals Bolivia wordt toegekend, bestaat er een goede kans dat deze generatie zich trots Quechua of Aymara zal noemen. En met deze terugkeer naar 'het Indiaanse' is de cirkel tussen de vier generaties voorlopig gesloten.

Natuurlijk doet deze samenvatting geen recht aan de geschiedenis van de Andesbevolking. De werkelijkheid is veel genuanceerder en complexer. Maar hoe dan ook, geconstateerd kan worden dat de inheemse bevolking in iets meer dan vijf decennia een snelle 'gedaantewisseling' heeft doorgemaakt: van horige Indiaan tot *campesino*; van *campesino* tot 'arme'; en van 'arme' tot *indígena*. In korte tijd is er veel veranderd, waardoor elke generatie een eigen referentiekader heeft dat van invloed is op het aspiratieniveau en het handelen.

Op zoek naar parallellen tussen de Andes en Nederland, is het interessant om van onze eigen generaties een soortgelijke typering te maken. De oudste generatie, van voor de Tweede Wereldoorlog, was ten tijde van de Boliviaanse bevrijding vooral bezig met de wederopbouw van Nederland; men beschikte over relatief weinig mogelijkheden zich te verdiepen in het lot van de Andesbevolking en de mogelijkheden voor exotische reizen waren beperkt. Hun kinderen, de *babyboomers*, maar ook de groep die zichzelf de verloren generatie noemt, had het wat dat betreft beter. Men kon volop reizen en sommigen voelden de behoefte zich in te zetten voor een betere wereld. Daarmee legden ze de basis voor de wereldwijde groei van NGO's. De jongste generatie, de *kleinkinderen*, is van jongs af aan gewend aan verre vliegvlagen, maar heeft vaak vooral belangstelling voor *cyberspace*.

Het zal in de loop van deze rede duidelijk worden dat beide groepen, de Andesbevolking en de Europeanen, elkaar in toenemende mate tegenkomen. Op zoek naar *eldorado* ontmoeten we elkaar: dat gebeurt ofwel daar, hoog in de Andes, als wij tijdens onze vakantie op zoek gaan naar de Inca's, avontuur en 'authentieke ervaringen'; ofwel hier, in Europa, omdat een deel van de Andesbewoners hun dorpen heeft verlaten op zoek naar een beter bestaan. Bauman (1998) maakt in dit verband een interessant onderscheid tussen *toeristen* en *vagebonden*: *The tourists travel because they want to, the vagabonds because they have no other bearable choice* (Bauman 1998: 92-93).

Kader 2:

TOURISTS AND VAGABONDS

The tourists stay or move at their hearts' desire. They abandon a site when new untried opportunities beckon elsewhere. The vagabonds know that they won't stay in a place for long, however strongly they wish to, since nowhere they stop are they likely to be welcome. The tourists move because they find the world within their (global) reach irresistible attractive – the vagabonds move because they find the world within their local reach unbearably inhospitable. The tourists travel because they want to, the vagabonds because they have no other bearable choice (Bauman 1998: 92-93).

What appears as globalization for some means localization for others (Bauman 1998:6); *being 'local' and immobile in a globalized world is a sign of social deprivation and degradation* (Bauman 1998:2).

DE ONTDEKKING VAN MIGRATIE

In deze rede zal ik, zoals de subtitel verraaft, vooral ingaan op drie onderwerpen: internationale migratie, sociale mobiliteit en ontwikkeling. Meer in concreto gaat het om de vraag hoe door een coherent beleid gericht op internationale migratie een bijdrage kan worden geleverd aan armoedebestrijding. Ik zal me in eerste instantie richten op Afrika, Azië en Latijns-Amerika, om later weer terug te keren naar de Andesregio. Het bloed kruipt immers waar het niet gaan kan!

Gingen lang geleden Europese kolonisten in de 'nieuwe wereld' op zoek naar *eldorado*, op dit moment is er sprake van een omgekeerde stroom: Afrikanen, Aziaten en Latijns-Amerikanen nemen grote risico's op weg naar de 'oude wereld'. Via lange en ingewikkelde routes slagen zij erin zich toegang te verwerven tot *Fortress Europe* met als doel zichzelf, maar ook de familie overzee, een nieuw en beter bestaan te verschaffen.

Natuurlijk zijn er, ondanks de parallellen, vele redenen waarom het reizen van nu niet valt te vergelijken met het reizen in de koloniale periode. Vergeleken met vroeger is men – geholpen door *time-space compression* (Harvey 1989)² – tegenwoordig veel beter in staat in korte tijd grote afstanden te overbruggen en intensief contact te onderhouden met het herkomstgebied. In zekere zin is de wereld gekrompen. Waar reizen vroeger

jarenlange afwezigheid betekende, kunnen de huidige migranten zich snel verplaatsen en op meerdere plaatsen tegelijk contacten onderhouden. Migratie is in toenemende mate 'transnationaal' en bestaat uit *an ongoing series of cross-border movements in which immigrants develop and maintain numerous economic, social and cultural links in more than one nation* (Jackson *et al.* 2004). In het geval van transnationaliteit bevindt men zich *neither here nor there*: men bevindt zich als het ware op meerdere plaatsen tegelijk en probeert strategisch gebruik te maken van verschillen die tussen landen bestaan (Portes 1996). Zo is er een groeiende groep transnationale entrepreneurs die intensief op en neer pendelt, in een poging te kunnen profiteren van de economische kansen die zich in meerdere landen gelijktijdig voordoen. Zij horen zowel bij hun herkomst- als hun bestemmingsgebied en kunnen vaak moeilijk bepalen of zij op de heenweg of op de terugreis zijn.

De Indianen voelden zich na 1492 vast en zeker bedreigd door de Spanjaarden en Portugezen. Ze konden wel wat verzet bieden met pijl en boog, maar beschikten niet over een anti-immigratiebeleid of andere moderne politieke instrumenten die nodig waren om een 'invasie' te voorkomen. Dat is tegenwoordig anders. Sinds de totstandkoming van de moderne natiestaat in de negentiende eeuw kunnen burgers die op basis van hun nationaliteit geen 'deel uitmaken van de staat' worden buitengesloten. Staten hebben het recht hun grenzen te bewaken: *no modern state wishes to permit unregulated trespassing* (Lahav & Messina 2006: 1-2). Volgens de universele rechten van de mens heeft iedere burger het recht het eigen land te verlaten of hiernaar terug te keren (*liberty of free circulation*). Maar staten zijn niet verplicht vreemdelingen toe te laten.

Kader 3:

UNITED NATIONS UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS, ARTICLE 13

The universal declaration of human rights proclaims that all human beings are born free and equal in dignity and rights and that everybody is entitled to all the rights set out therein without distinction of any kind, including the right to liberty of movement within the state and the freedom to leave any country.

Ook in de samenstelling van de migratiestromen blijken zich vergeleken met vroeger grote veranderingen te hebben voltrokken. Was het reizen in de koloniale tijd en ook lang daarna nog voornamelijk een mannenaangelegenheid, op dit moment zijn het steeds meer vrouwen die, al dan niet met achterlating van hun gezin, de sprong wagen. Hun aandeel wordt op dit moment geschat op ruim 50 procent (UNFPA 2006; ook Usher 2005). Hierdoor treden ingrijpende veranderingen op in de rolverdeling tussen mannen en vrouwen en in het ouderschap in het algemeen, maar ook in de verhoudingen tussen de generaties. In geval van migratie spelen vaak de grootouders een belangrijke rol bij de opvoeding van de kinderen die achterblijven. In toenemende mate zijn het

echter ook de kinderen zelf die, nog voordat ze hun school hebben afgemaakt, besluiten tot migratie. Er is dus niet alleen sprake van feminisering, maar ook van een verjonging van migratiestromen.

Gedurende lange tijd is door beleidsmakers weinig aandacht besteed aan migratie – het verschijnsel werd zelfs genegeerd³. Daarin is recentelijk verandering gekomen. Er zijn verschillende redenen waarom internationale migratie op onze agenda staat. Enerzijds is het een gevolg van de toenemende problemen met de multiculturele samenleving in de bestemmingsgebieden, gecombineerd met een angst voor invasie: *Today immigrants appear as threatening outsiders, knocking at the gates, or crashing the gates, or sneaking through the gates into societies richer than those from which the immigrants came* (Sassen 1999:1). Deze angst wordt onder meer gevoed door de berichtgeving in de kranten. Op 1 september 2006 stond op de website van het Algemeen Persbureau (AP) te lezen: *Er lijkt geen einde te komen aan de explosie van migranten uit Afrika. De afgelopen twee dagen zijn ruim achthonderd migranten aangekomen op de Canarische eilanden. In 2006 zijn er al negentienduizend onderschept. In augustus ligt hun aantal hoger dan in heel 2005.* Diezelfde dag spreekt de Telegraaf al van 20.000 Afrikanen en vermeldt dat binnen een etmaal op de Canarische Eilanden acht boten met in totaal 674 Afrikaanse migranten zijn geland. Of om een kwaliteitskrant als de NRC te citeren: 'globalisering heeft de verschillen tussen arm en rijk groter gemaakt, dus arm forceert zich een weg naar rijk'. Er wordt een dreigende sfeer gecreëerd; waarbij de indruk wordt gewekt dat de migrantenproblematiek zich laat uitdrukken in cijfers.

Een andere, meer positieve, reden waarom recentelijk meer aandacht wordt besteed aan migratie is de ontdekking dat door internationale migranten wereldwijd gigantische bedragen worden overgemaakt naar het 'thuisfront' en dat via deze *remittances* wellicht een bijdrage kan worden geleverd aan armoedebestrijding. Volgens schattingen van de Wereldbank ging het in 2005 om een bedrag van niet minder dan 167 miljard dollar (World Bank 2006)⁴. Deze *remittances* komen volgens schattingen ten goede aan ongeveer 500 miljoen mensen, of 8 procent van de wereldbevolking. Het bedrag is omvangrijker dan de officiële ontwikkelingshulp. Begrijpelijk is dan ook dat beleidsmakers in deze overboekingen een additionele financieringsbron zien voor ontwikkeling.

Waar het gaat om de vraag of internationale migratie wel of niet kan bijdragen aan duurzame ontwikkeling en armoedebestrijding bestaan op dit moment twee tegenstrijdige visies (de Haas 2003; de Haan 2005). Volgens de migratieoptimisten, die vooral inzoomen op de *bright side of life*, biedt internationale migratie goede mogelijkheden: *Migration impacts positively upon all stakeholders, evidenced by the fact that sending sites and the migrants themselves benefit because migrants get jobs, develop their skills, earn some money and remit part of it to their places of origin while destination sites benefit from the skills and labour they get from migrants.* Migratie wordt gezien als positieve factor,

omdat zij leidt tot een evenwicht op de arbeidsmarkt (Jones 1992: in Mafukidze 2006:105) en omdat verwacht wordt dat internationale arbeidsmigratie zal bijdragen aan het uitbannen van ongelijkheid en zal leiden tot een betere spreiding van de voordelen van globalisering. Volgens Adams & Page (2003) heeft migratie via *remittances* een direct effect op de verkleining van de armoede: *an increase of 10 per cent in a country's share of international migrants leads to a 2 per cent decline in 1\$ a day poverty* (Adams & Page 2003; in de Haan 2005:2). Behalve aan de financiële *remittances*, wordt ook een positieve waarde toegekend aan de sociale 'overmakingen' (de stroom van informatie en ideeën): herkomstlanden zouden hun voordeel kunnen doen met *brain gain*, nog afgezien van de positieve effecten van retourmigratie.

Hiernaast is er dus een groep die veel somberder is. Deze migratiepessimisten leggen vooral nadruk op de problematische kant van internationale migratie en de dreigende gevaren. Zij wijzen erop dat internationale migratie kan leiden tot conflicten in het bestemmingsgebied, maar benadrukken vooral ook de negatieve gevolgen voor het herkomstgebied, met name het verlies van arbeidskracht en intellect. Er wordt op gewezen dat het doorgaans *the best and the brightest* zijn – *the young, able-bodied people* die als eersten vertrekken. Voor zover migranten besluiten terug te keren naar hun woonplaats is er vooral sprake van een *return of the failure*. *Return migrants are likely to be the old, sick and unsuccessful and skills brought back are unlikely to be of much help* (de Haan 2005). De armsten met de slechtste opleiding en de invaliden zonder netwerken blijven dus achter en degenen die falen komen als eersten terug. Dit heeft onvermijdelijk negatieve effecten in het herkomstgebied. Voor zover dit alles wordt gecompenseerd door geldovermakingen, ontstaat er een grote mate van afhankelijkheid, terwijl tussen migranten en niet-migrantten bovendien gemakkelijk conflicten kunnen ontstaan.

Ofschoon er dus sprake is van tegengestelde visies, ontstaat op dit moment een groeiende consensus dat internationale migratie niet automatisch leidt tot gunstige effecten, maar dat zij kan bijdragen aan ontwikkeling en armoedevermindering mits er sprake is van een geschikt en consistent beleid (UNFPA 2004). Alvorens in te gaan op de vraag hoe kan worden gezorgd voor de optimalisering van ontwikkelingseffecten, is het nuttig kennis te nemen van bestaande migratietheorieën en een concreet beeld te hebben van de huidige migratiesystemen en recente veranderingen daarin.

MIGRATIETHEORIEËN: OVER DE OORZAAK EN CONTINUÛTEIT VAN MIGRATIE
Ofschoon migratie recentelijk werd ontdekt als beleidsterrein, vormt het verschijnsel een klassiek onderzoeksthema. Een van de grondleggers van het migratieonderzoek is Ravenstein die omstreeks 1885 in Engeland begon met het opstellen van een aantal 'migratiewetten', zoals 'migrantten verplaatsen zich bij voorkeur over korte afstand', 'de belangrijkste stroom van migranten is ruraal-urbaan', en 'bij langere afstand migreert men doorgaans stapsgewijs' (Grigg 1977; Faist 1997:189).

In de migratietheorie die zich hierna ontwikkelde kan een onderscheid worden gemaakt tussen enerzijds theorieën die zich richten op de verklaring van het ontstaan van migratie en anderzijds theorieën betreffende de vraag waarom migratie – zodra deze is ontstaan – de neiging heeft zichzelf in stand te houden of zelfs te versterken.

De meest bekende theorie gericht op de verklaring van het ontstaan van migratie is het neoklassieke Harris-Todaro model. Volgens deze visie handelen migranten rationeel en zullen zij besluiten te vertrekken van A naar B zodra zij verwachten hierdoor hun inkomen te kunnen verhogen of hun bestaan te kunnen verbeteren (Harris & Todaro 1970; Todaro 1969, 1976, 1989; zie ook Lewis 1954; Ranis & Fei, 1961). Anders gesteld: de oorzaak van arbeidsmigratie wordt gezocht in de wijze waarop individuen rationeel reageren op geografische verschillen in vraag en aanbod naar arbeid. Arbeid beweegt in de richting van gebieden waar de lonen hoger zijn. *Individuals search for places of higher potential advantage, and if any known place offers such advantage compared to the present locality, then the individual takes the decision to migrate* (Skeldon 1990, in: Mafukidze 2006:104). In toenemende mate is onderkend dat voor een goed begrip van migratie ook voldoende aandacht moet worden besteed aan het belang van de niet-economische dimensies, het ‘subjectieve’ en de ‘versturende’ rol van instituties (De Jong & Fawcett 1981, in Faist 1997; see also Massey et al. 1993).

In het verlengde van deze benadering is recentelijk een nieuwe stroming ontstaan die bekend staat als de *new economics of migration*. Volgens deze benadering moet migratie niet worden gezien als de uitkomst van individueel gedrag, maar als het resultaat van de interactie van personen binnen grotere verbanden (families en huishoudens). Migratie is volgens deze benadering niet gericht op de maximalisering van het verwachte inkomen; het gaat om inkomensspreiding en het minimaliseren van de risico's (Stark & Levhari 1982, Stark 1984, Taylor 1986, Stark 1991; ook Massey et al. 1993). Volgens deze opvatting wordt migratie gezien als *a household decision taken to minimize risks to family income or to overcome capital constraints on family production activities* (de Haan 2005). Migranten vervullen enerzijds een verzekeraarsfunctie: *In the event that local economic conditions deteriorate and activities there fail to bring in sufficient income, the household can rely on migrant remittances for support* (Massey et al. 1993). Anderzijds vormen ze – vanuit het huishoudensperspectief – een investeringsbron. Zij zijn bereid te (blijven) investeren in het herkomstgebied omdat zij uiteindelijk hiervan zullen meeprofiteren in de vorm van een erfenis (de Haan 2005; Mafukidze 2006: 107).

Voor zover in de migratietheorie aandacht is besteed aan het voortdueren van migratie en de neiging om zichzelf te versterken, wordt vooral nadruk gelegd op het belang van migrantennetwerken. Deze netwerken kunnen het best worden beschreven als *sets of interpersonal ties that connect migrants, former migrants, and non migrants in origin and destination areas through ties of kinship, friendship and community origin* (Hugo 1981; ook Massey 1990; Massey et al 1993, Taylor 1986; Tilly 1990). Migratie

wordt – zodra er netwerken bestaan – een autonoom proces dat nog nauwelijks valt te remmen⁵. Dit laatste wordt enerzijds verklaard doordat migrantennetwerken bijdragen aan verlaging van kosten en de risico's, waardoor de drempel om te migreren wordt verlaagd. Anderzijds zullen de netwerken zodra deze zijn ontstaan steeds verder worden geïnstitutionaliseerd (het ontstaan van *migrant supportive institutions*, zoals dienstverlening gericht op opsturen van geld). Rondom de migratie zal in toenemende mate een *business* ontstaan. Na verloop van tijd kan vertrek migratie zichzelf versterken door processen van cumulatieve causatie. Niet-migranten die vroeger tevreden waren met hun bestaan zien hun inkomenspositie (ten opzichte van de migranten) verslechteren waardoor zij zich relatief minder tevreden gaan voelen; uiteindelijk zullen ook zij dan vertrekken. Een ander voorbeeld betreft een situatie waarbij *remittances* worden gebruikt voor de aanschaf van land. Toenemende eigendomsconcentratie en prijsstijgingen kunnen er dan toe bijdragen dat er meer migratie ontstaat. Tevens kan na verloop van tijd een ‘migratiecultuur’ ontstaan – een *rite de passage*. Jongeren die niet migreren worden gezien als lui, niet ondernemend en ongewenst (Reichert 1982) en niet-gaan betekent verlies aan prestige. Doorgaans wordt ervan uitgegaan dat migratiestromen – na een periode van groei en consolidatie – vanzelf tot stilstand zullen komen. Er wordt in dit verband gesproken van een migratielevenscyclus. *Historically, waves of international moving and staying usually had a clearly discernable beginning, a climax and an end – with dynamics somewhat independent even from economic and political conditions in the receiving and sending countries once migration started* (Thomas 1973).

In het verlengde van de netwerktheorie liggen de studies op het terrein van diaspora's en *transnationaliteit* (Portes 1995). Over een diaspora wordt gesproken indien een aanmerkelijk deel van de bevolking van een land zich bevindt buiten het eigen territorium; zij is verspreid, maar onderhoudt via sociale, economische en politieke netwerken wel intensieve en grensoverschrijdende contacten (Lucas 2004; Vertovec 1999). Sheffer (2003) maakt een zinvol onderscheid tussen verschillende soorten diaspora's. Hij laat zien dat sommige diaspora's *state-less* zijn (zoals die van de zigeuners) en andere *state-linked*; tevens maakt hij onderscheid tussen historische en moderne diaspora's; sommige diaspora's zijn geconcentreerd en andere verspreid (Sheffer 2003:241). Hij constateert dat het verschijnsel wereldwijd sterk is gegroeid. In veel gevallen worden diaspora's geassocieerd met een sterke mate van transnationaliteit. *Increasingly, populations affiliate themselves translocally – in other places and time* (Shapiro 2000:83). Er kan in dit verband worden gesproken van allerlei nieuwe vormen van niet-territoriale affiliatie en solidariteit (Appadurai 1996: 165).

Tenslotte is er nog een geheel andere categorie van theorieën, namelijk die welke, meestal op macroniveau, ingaan op de structurele factoren die wereldwijd ten grondslag liggen aan migratie. Volgens deze *migration systems theory* (die een zekere verwantschap vertoont met de ideeën van de vroegere *dependenciaschool*)⁶, kan het ontstaan

van migratiestromen, maar vooral ook de uitbreiding van netwerken (Krissman: 2005: 37), niet worden verklaard als niet wordt gekeken naar structurele veranderingen op macroniveau. Internationale migratie is een reactie op de penetratie van de wereldeconomie in perifere regio's: de instroom van kapitaal en goederen wordt beantwoord met een uitstroom van arbeid, ofschoon aan de grenzen allerlei obstakels worden opgeworpen. *The penetration of capitalist economic relations into peripheral, non-capitalist societies creates a mobile population that is prone to migrate abroad* (Portes & Walton 1981, Castells 1989, Sassen 1988, 1991). Er wordt benadrukt dat de richting van de internationale migratie in sterke mate wordt bepaald door oude koloniale relaties: culturele, linguïstische en administratieve banden bepalen in belangrijke mate het verloop van migratie en de intensiteit van de uitwisselingsrelaties. Ook geldt dat internationale migratie voor een belangrijk deel wordt bepaald door de actieve rekrutering vanuit het bestemmingsgebied door potentiële werkgevers (Piore 1979; Krissman 2005: 37; ook Portes & Walton 1981, Hoffmann-Nowotny; in Faist 1997).

Concluderend kan worden gesteld dat onderzoek in de afgelopen periode heeft laten zien dat migratiestromen slechts kunnen worden verklaard door een samenspel van *factors motivating individuals to move* (microtheorieën), sociale netwerken (mesotheorieën) en *global structural factors* (macrotheorieën)⁷. Migratie is niet het resultaat van individueel gedrag, maar wordt gestructureerd door sociale contacten en mag niet los worden gezien van structurele situaties. Anders gesteld, migratie ontstaat als een selectieve respons op structurele beperkingen en mogelijkheden, waarbij door de migranten en hun families maar ook andere actoren een actieve rol wordt vervuld.

OP ZOEK NAAR DE REALITEIT: KENMERKEN EN TRENDS

Tijdens het schrijven van deze oratie heb ik – op speciaal verzoek – besloten na de theorie weer snel terug te gaan naar de realiteit: het concrete. Laten we daarom proberen een beeld te krijgen van de migratiestromen en migratiesystemen zoals deze zich op dit moment manifesteren en van de dynamiek die zich daarbij voordoet

Ik zal mijn analyse vooral richten op internationale arbeidsmigratie (*the movement of persons, that is nonnationals or foreigners, across national borders for purposes other than travel or short-term residence*; Lahav & Messina 2006: 1). Ik beperk me tot de stromen afkomstig uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika en zal weinig of geen aandacht besteden aan groepen migranten die niet worden beschouwd als arbeidsmigrant, zoals vluchtelingen, *internationally displaced persons* en/of asielzoekers (Skeldon 1990; Mafukidze 2006:104).

Op dit moment wordt het aantal internationale arbeidsmigrant geschat tussen 175 en 200 miljoen (GCIM 2005; Farrant *et al.* 2006), ongeveer 3 procent van de wereldbevolking⁸. Als we proberen een beeld te krijgen van de richting van de internationale migratiestromen, dan blijkt dat er sprake is van een beperkt aantal dominante bestem-

mingen, namelijk de klassieke immigratielanden (de Verenigde Staten (vs) en Canada), een aantal landen aan de Perzische Golf (zoals Kuwait, Oman, Qatar, Saudi-Arabië en de Verenigde Emiraten) en tenslotte een aantal Europese landen (Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Spanje en Italië).

Tussen deze drie bestemmingsgebieden doen zich belangrijke verschillen voor in de herkomst van de migranten, maar ook in het type migratie en de dynamiek daarbij. De migratiestromen naar de Verenigde Staten en Canada zijn, zoals te verwachten, vooral afkomstig uit Mexico en de Cariben (meer dan 20 miljoen Mexicanen en Cubanen wonen en werken in de vs), al is recentelijk ook de migratie van hooggeschoolden vanuit China en India sterk gegroeid. Via het zogenaamde H1-visum kunnen migranten zich met hun gezin vrij gemakkelijk vestigen en zolang men werk heeft, bestaan er goede mogelijkheden dit visum te verlengen⁹.

De migratiestroom naar het gebied van de Perzische Golf is vooral afkomstig uit Zuid- en Zuidoost-Azië (Bangladesh, India, Pakistan, Sri Lanka, Indonesië, de Filippijnen en Thailand), maar in toenemende mate ook uit Noord- en Oost-Afrika. Het gaat vooral om tijdelijke arbeidsmigratie, vooral van ongeschoolde mannen. Er zijn geen mogelijkheden voor verlenging van het visum. Iedere keer dat het contract afloopt is men verplicht het land te verlaten. Er zijn dus ook geen mogelijkheden zich permanent te vestigen en de migranten hebben geen recht op familiehereniging. Vanuit Indonesië, de Filippijnen en Sri Lanka is in toenemende mate ook sprake van migratie door vrouwen.

De migratiestromen naar landen van de Europese Unie (EU) zijn voor een belangrijk deel afkomstig uit Noord-Afrika en Turkije en zijn een direct gevolg van gastarbeidersprogramma's (tot 1974) en de hierop volgende familiehereniging (Lucas 2004: 5). Na een periode waarin de immigratie vooral werd bepaald door vluchtelingen en asielzoekers, wordt de EU sinds kort geconfronteerd met migrantenstromen vanuit sub-Sahara-Afrika, Azië en Latijns-Amerika¹⁰. Veel migranten komen binnen via Spanje en Italië (zelf ooit emigratielanden). In de verdeling van de migranten over de verschillende landen van de EU blijkt duidelijk de invloed van het koloniale verleden: West-Afrikaanse migranten gaan vooral naar Frankrijk; Latijns-Amerikanen migreren relatief vaak naar Italië en Spanje; en de Aziaten migreren verhoudingsgewijs wat meer naar het Verenigd Koninkrijk. Nederland speelt als bestemmingsgebied verhoudingsgewijs slechts een bescheiden rol.

Op het eerste gezicht lijkt er – vanuit de bestemmingslanden bezien – dus sprake te zijn van een tamelijk overzichtelijke situatie waarbij globalisering zich heeft vertaald in een wereldwijd migratiesysteem met aan de ene kant 'rijkere' bestemmingsgebieden (*receiving countries*) en aan de andere kant armere *sending countries* (landen in Afrika, Azië en Latijns-Amerika)¹¹. Anders gesteld: *An international migration system generally includes a core receiving region, which may be a country or group of countries, and a set of*

specific sending countries linked to it by unusual large flows of immigrants (Fawcett 1989, Zlotnik 1992). Een soortgelijk, maar omgekeerd beeld ontstaat wanneer we de voornaamste geldstromen bezien¹².

Als we echter kijken naar internationale migratie vanuit het perspectief van de zendende landen ontstaat een geheel ander beeld. Het blijkt dan dat slechts een beperkt aantal landen is gericht op de zojuist genoemde *core receiving countries*. De meeste emigratielanden blijken te maken te hebben met Zuid-Zuid-migratie; in andere gevallen is sprake van *diasporic states* (staten met een grote en over veel landen uitgewaaierde bevolking).¹³ Bovendien blijken veel migratiestromen in veel mindere mate geconsolideerd dan in het zojuist opgeroepen beeld. Er doen zich op dit moment allerlei nieuwe trends voor die van invloed zijn op de richting en de vorm van migratie.

Als we ons in eerste instantie richten op de groep *landen met Zuid-Zuid-migratie* (dat wil zeggen: landen zonder een *unusual large flow* in de richting van de *core regions*) dan blijken deze vooral geconcentreerd in sub-Sahara-Afrika en gaat het veelal om relatief arme landen. Voorbeelden zijn Burkina Faso en Mali (met migratie naar Ivoorkust, maar ook Nigeria en Senegal); Lesotho en Mozambique (vooral migratie naar Zuid-Afrika en Botswana); en Liberia, Sierra Leone, Burundi en Congo waarvan de bevolking – door voortdurende conflicten – haar toevlucht heeft moeten zoeken in de buurlanden. In Latijns-Amerika gaat het om landen als Paraguay en Bolivia vanwaaruit men tot voor kort in grote aantallen naar Argentinië trok; Nicaragua (met migratie naar Costa Rica); of Honduras (vooral migratie naar Mexico). In Azië kan als voorbeeld worden genoemd Birma (met een bevolking van een miljoen in Thailand). Vanuit Indonesië, de Filippijnen, Thailand en Vietnam vindt een aanzienlijke migratie plaats naar bestemmingen in de eigen regio (Lucas 2004: 4).

Een groot deel van de migranten waarover we hier spreken heeft het in de bestemmingslanden vaak relatief slecht. Vergeleken met de *core countries* zijn de mogelijkheden om *remittances* te verdienen vaak beperkt. Men moet doorgaans genoeg nemen met laagbetaald werk (soms betreft het plaatsen die zijn vrijgekomen door emigratie van de eigen bevolking). Door de eigen overheid wordt nauwelijks steun en bescherming geboden. Er worden regelmatig voorbeelden ontdekt van verkapte slavernij (zoals onlangs in Argentinië toen ontdekt werd hoe een bedrijf omging met Boliviaanse migranten). Vaak zijn migranten – ook in de eigen regio – slachtoffer van discriminatie en vreemdelingenhaat (zoals momenteel in Ivoorkust, maar ook in Botswana, Argentinië en Zuid-Afrika). Met grote regelmaat wordt de migrantenpopulatie naar het herkomstland teruggestuurd (zoals gebeurde met de Burkinabé uit Ivoorkust en met de Ghanezen vanuit Nigeria). Ook vanuit Argentinië zijn als een gevolg van de economische crisis vele Bolivianen en Paraguayanen teruggekeerd naar eigen land.

De tweede groep – de migranten die afkomstig zijn uit *diasporic states* – is verre weg het meest omvangrijk. Het gaat hierbij om indrukwekkende aantallen, vele malen

groter dan de kleine stroompjes bootvluchtelingen: de *Aziatische diaspora* wordt geschat op meer dan 70 miljoen. Het omvangrijkst is de Chinese diaspora – meer dan 35 miljoen¹⁴. In India gaat het om 20 miljoen¹⁵, in het geval van de Filippijnen betreft het ruim 7 miljoen¹⁶ en in Korea gaat het om een diaspora van ruim 3,5 miljoen; Andere voorbeelden zijn Maleisië met een diaspora van 5 miljoen, Vietnam (1 miljoen) en Pakistan. De Latijns-Amerikaanse diaspora wordt geschat op ruim 25 miljoen: als we Mexico en de Cariben buiten beschouwing laten (die vooral georiënteerd zijn op de VS) en ook Argentinië en Ecuador (relatief sterk gericht op Italië en Spanje), dan blijkt het vooral te gaan om Colombia, Brazilië, Peru en Venezuela. Vanuit deze landen is een groep van ruim 8 miljoen uitgewaaid over een groot aantal landen (vs, Engeland, Duitsland, Spanje, Italië, Israël en/of Japan, maar ook over de buurlanden) (Germana 2005). Afrikaanse voorbeelden van *diasporic states* zijn Nigeria, Senegal en Zuid Afrika; maar op bescheidener schaal ook kleinere landen zoals Ghana, Somalië Ethiopië, Eritrea, Gambia en de Kaapverdische eilanden (Sheffer 2003: 104-105).

In tegenstelling tot de eerdergenoemde groep van Zuid-Zuid-migranten, betreft het hier relatief vaker een gegoede elite, inclusief een aanzienlijke groep van *transnational entrepreneurs* (Van Naerssen, Spaan, Hillmann 2005). In een toenemend aantal landen (onder andere China, de Filippijnen en India) voert de nationale overheid een actief beleid om de diaspora te betrekken bij de nationale ontwikkeling. In veel landen is het beleid op dit terrein echter nog niet zo duidelijk uitgekristalliseerd.

MIGRATIE EN ONTWIKKELING

Als het gaat om migratie is het niet langer voldoende de wereld te verdelen in herkomst- en bestemmingsgebieden en beide groepen te verbinden met pijlen ter aanduiding van de migranten- en kapitaalstromen. Er doet zich een grote variëteit voor in de wijze waarop landen in het migratiesysteem zijn geïncorporeerd. Dit heeft directe gevolgen voor de mogelijkheden om van migratie te profiteren.

Landen met gerichte Zuid-Noord-migratie, zoals Mexico (naar de vs) of Senegal (naar Frankrijk of Spanje), hebben als voordeel dat zij dankzij de migratie *in de picture* zijn. Hun migratie heeft geresulteerd in een versterking van hun onderhandelingspositie; het vormt een basis om banden aan te halen. Ze zitten vergeleken met andere landen dicht bij het vuur om te kunnen profiteren van nieuwe, vooralsnog bescheiden arbeidsmogelijkheden in de *core regions*; bovendien zijn ze vaak ook in het voordeel omdat er sprake is van een historische verbondenheid.

Veel van deze landen vervullen overigens binnen de eigen regio een rol als bestemmingsgebied voor Zuid-Zuid-migratie. Om tegemoet te komen aan de eisen die door de noordelijke landen worden gesteld (toelatings- en uitzettingsbeleid), zien deze landen zich vaak genoodzaakt strenger op te treden tegen de instroom vanuit hun buurlanden. Mexico, bijvoorbeeld, wordt door de VS verplicht de zuidgrens dicht te

houden en op te treden tegen illegalen, hetgeen directe negatieve gevolgen heeft voor de intraregionale verhoudingen en haaks staat op het huidige streven naar 'vrije mobiliteit' binnen de regio. Een soortgelijke situatie doet zich voor in Senegal. Om zich te kwalificeren voor 'legale migrantenplaatsen' wordt dit land verplicht zijn grenzen hermetisch af te sluiten en strenger om te gaan met illegalen afkomstig uit de buurlanden.

Ook de positie van de *diasporic states* is relatief gunstig. Deze landen hebben reeds een aanzienlijke bevolking buiten hun grenzen die men kan gebruiken als ontwikkelingspotentieel. Men heeft niet te lijden onder restrictief beleid, de meerderheid van de migranten bevindt zich al in het bestemmingsgebied en is bovendien succesvol geïntegreerd, waardoor zij beschikt over relatief goede mogelijkheden om te investeren.

Dit in tegenstelling tot de landen met vooral Zuid-Zuid-migratie. Hier is men in hoge mate overgeleverd aan het beleid van bestemmingsgebieden in de eigen regio (vaak dus buurlanden); conflicten vertalen er zich relatief snel in interstatelijke problemen; problemen van discriminatie en/of vreemdelingenhaat (die zich ook voordoen in het noorden) blijven er relatief onzichtbaar, omdat de media vooral aandacht schenken aan spanningen in de noordelijke landen.

Behalve deze diversiteit, is recentelijk ook de complexiteit van het migratiefenomeen aan het toenemen als gevolg van een aantal nieuwe trends (ik baseer me hierbij op een onderzoek dat we op dit moment uitvoeren in opdracht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, meer specifiek de studies die momenteel worden uitgevoerd door Ton van Naerssen, Ernst Spaan, Annelet Broekhuis, Hein de Haas en Marcel Rutten, met ondersteuning door Marleen van der Veen, Joris Schapendonk, Joep Kusters en David van Moppes).

Migratiepatronen zijn steeds minder doorzichtig en volop in beweging. De *migratie-frontier* blijkt te verschuiven en er zijn allerlei vormen van nieuwe migratie. Laat ik een paar voorbeelden noemen. De Burkinabé (bewoners van Burkina Faso, in mijn schema nog opgenomen als een land met overwegend Zuid-Zuid-migratie) migreren ook in toenemende mate naar Italië. De Bolivianen, die bij het zoeken van werk gedurende lange tijd gericht waren op Argentinië, migreren tegenwoordig in grote getale naar Spanje. In toenemende mate wordt er ook tussen de continenten gemigreerd (bijvoorbeeld Chinezen die via Kenya op weg gaan naar Europa of de VS). In plaats van te maken te hebben met immigratie of emigratie, hebben landen nu steeds vaker te maken met immigratie en emigratie tegelijkertijd (daarnaast is er natuurlijk ook nog interne migratie). Daarbij is meer dan eens sprake van een *reversal of migration*. Voormalige emigratiegebieden, zoals Spanje, Italië of Marokko maar ook Botswana (Gwebu 2006) vervullen nu de rol van zowel immigratie- als transitiegebied.

Als een direct gevolg van restrictief beleid in de *core regions* (lees: EU, VS et cetera) zijn tussen plaats van herkomst en plaats van bestemming nieuwe transitiegebieden ontstaan (met name in Noord-Afrika). Migranten zien zich geconfronteerd met stij-

gende kosten en worden genoodzaakt (op weg naar Europa of de VS) onderweg bij te verdienen om het laatste deel van het traject te kunnen financieren. Velen blijven onderweg 'hangen' – zij hebben zich ontdaan van de oude identiteit en verblijven als quasi-migrant tijdelijk op een tussenlocatie. Men ziet zich genoodzaakt onderweg de reis af te breken, maar kan vaak niet terug, omdat men bang is voor gezichtsverlies of opziet tegen terugbetaling van het bedrag dat familieleden en vrienden ooit hielpen voorschieten. Vooral in de transitiegebieden bevinden de migranten zich vaak in slechte omstandigheden. *These groups are extremely vulnerable to exploitation* (Collyer 2006: 145). Hiervan is vooral sprake in Noord-Afrika.

Kader 4:

TRANSIT MIGRATION

The difficulties of this final stage of their journey into Europe was what kept them in Morocco. When we asked what he needed to reach Europe, one Nigerian migrant replied: 'money, it is only money. Money or papers, but who's to give you papers without money? Some people have friends in Europe who will take the risk and send them their papers, then they just get on the boat, no problem, but that is very rare. No it's only money'. Most migrants are very well aware of the costs of the various means of reaching Europe and could rattle off a price list. One Nigerian woman explained the full costs: 'by air, 3500 Euro, that's the diplomat's route; you get the passport and safe passage at the airport. By ferry, 2200 euro, that's the normal passenger service. A zodiac across from Tanger is 1200 Euro; entry into Ceuta is the same, then Las Palmas is 800 Euro (Collyer 2006: 243).

MIGRATIE EN SOCIALE MOBILITEIT: THE ANDEAN EXODUS

Laten we – na deze algemene verhandeling – afdalen naar het microniveau en terugkeren naar het begin: the *abuelos* en *abuelas* (grootouders) in de Boliviaanse Andes, die –terwijl wij bezig waren met de wederopbouw na de oorlog – als vrije boeren in de jaren vijftig hun eerste schreden zetten op het pad van de landbouwontwikkeling. We weten inmiddels dat Bolivia een voorbeeld is van een arm land (een van 'onze' partnerlanden in het kader van het Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsbeleid), dat Bolivianen in grote getale zijn gemigreerd, eerst naar het laagland en Argentinië, en recentelijk (in navolging van de Ecuatorianen) ook naar Spanje. Twee keer per week vertrekt vanuit Cochabamba via Santa Cruz een chartervlucht naar Madrid en Barcelona. In Cochabamba worden cursussen georganiseerd over de wijze waarop je je moet gedragen als toerist en hoe je moet omgaan met douaniers. De typische Andesbolhoed wordt verruild voor een zonneklep en gewapend met videocamera of fototoestel probeert men op een toeristenvisum of onder het mom van familiebezoek Europa binnen te komen om vervolgens langer te blijven dan op het visum staat vermeld. Eerder gearriveerde familieleden en dorpsgenoten helpen bij het vinden van een baan.

De kernvraag is: wat zijn de gevolgen van internationale migratie voor de ontwikkeling van de herkomstdorpen en in hoeverre draagt internationale migratie bij aan sociale mobiliteit?

Ik ben sinds 1995 bij het Centrum voor Studie en Documentatie van Latijns-Amerika (CEDLA) in de gelegenheid geweest veldonderzoek te doen in de Boliviaanse Andes (hoog in de bergen, vreemd om in dit verband te moeten spreken over het platteland). Nadat mijn onderzoek in eerste instantie vooral was gericht op evaluatie van de bestaansstrategieën van de bevolking in relatie tot de bestaande ontwikkelingsprojecten, heb ik dit later steeds meer verlegd in de richting van 'sociale mobiliteit'. Terwijl doorgaans aangenomen wordt dat de 'armen steeds armer worden' en de 'rijken steeds rijker', richtte ik me in toenemende mate op twee nogal atypische groepen: arme huishoudens die erin zijn geslaagd hun situatie te verbeteren (de rijke armen) en de rijken die in loop van de tijd in de armoede zijn geraakt (de arme rijken). Het is via dit onderzoek – en ook via het promotieonderzoek van Griet Steel en Azusa Miyashita – dat gaandeweg steeds duidelijker werd dat migratie een cruciale rol vervult in de strategieën van de bevolking om zich een weg te banen uit de armoede.

Ofschoon in ontwikkelingsprojecten, maar ook in migratietheorieën wel eens de indruk wordt gewekt dat arme gezinnen vooral geïnteresseerd zijn in het opbouwen van een *sustainable livelihood* (een duurzaam bestaan) en risicospreiding, blijkt de meerderheid veel ambitieuzer te zijn. Men wil het beter krijgen, zelfs rijk worden (het liefst natuurlijk miljonair) en is bereid hiervoor grote risico's te nemen en offers te brengen.

In armoedeonderzoek wordt tegenwoordig minder nadruk gelegd op wat mensen niet hebben; er wordt vooral gekeken naar wat mensen wel hebben: naar hun *capitals and capabilities* (Bebbington 1999; de Haan 2000; Kaag *et al* 2004). Volgens de *livelihood*-benadering beschikken huishoudens over verschillende soorten kapitaal: financieel en fysiek kapitaal (dat gemakkelijk valt uit te drukken in geld); natuurlijk kapitaal (bijvoorbeeld land); menselijk kapitaal (arbeid); sociaal kapitaal (sociale netwerken), en tenslotte cultureel kapitaal (kennis, normen en waarden et cetera). Huishoudens gaan op actieve wijze om met deze kapitalen. In principe zijn de kapitalen waarover men beschikt onderling vervangbaar: door flink te investeren in sociale netwerken van vrienden kan men besparen op financieel kapitaal, omdat men door burenhulp geen arbeid hoeft in te huren tijdens het oogsten. Men kan besluiten te migreren (om geld te verdienen), maar is daardoor wel verplicht het vee te verkopen en/of iemand te betalen om de honneurs waar te nemen (en/of absentiegeld te betalen omdat men niet bij vergaderingen aanwezig kan zijn).

In de Andes blijken de mogelijkheden voor sociale mobiliteit en de *enjoyment of freedom* (Sen 1999)¹⁷ binnen de grenzen van het dorp tamelijk beperkt te zijn. Het spreken over 'kapitalen' blijkt in deze context zelfs bedrieglijk te zijn. Men beschikt over

'natuurlijk kapitaal', maar in de praktijk zijn dit kleine stukjes geërodeerd land waarop nauwelijks iets valt te verbouwen. Er is weinig speelruimte waar het gaat om het plannen van activiteiten. Men heeft te maken met een grillig klimaat; de klimatologische omstandigheden zijn – zeker op grotere hoogte – zodanig beperkend dat men weinig te kiezen heeft. Ook economisch gezien is de situatie niet erg hoopvol: Met de introductie van het neoliberale beleid (en de goedkope import van rijst en aardappelen) is de *economía campesina* ter ziele. De mogelijkheden voor het kopen van land op het platteland zijn zeer beperkt. Degenen die zich onderscheiden als 'ondernemer' hebben vaak in een vroeg stadium in hun kleine gemeenschap te maken met dodelijke concurrentie, want zo gauw iemand besluit te investeren in een goed project (bijvoorbeeld de aanschaf van een vrachtwagen of van een graanmolen) wordt dit idee overgenomen en is de markt sneller dan goed is verzadigd.

Het kapitaal dat in de context van de Andes de beste mogelijkheden biedt voor opwaartse mobiliteit is enerzijds het 'menselijke kapitaal' (arbeid) en anderzijds het 'sociale' kapitaal (netwerken). Anders gesteld, cruciaal voor het verwerven van inkomen – maar ook voor het winnen van prestige – zijn enerzijds de capaciteit om hard te werken (vertaalt zich in geld en respect) en anderzijds de sociale contacten die men onderhoudt met familie en burens (men kan dan beschikken over goedkope arbeid en heeft een opvangnet).

In de Andesdorpen is migratie de beste manier om in korte tijd geld te kunnen verdienen. Men vertrekt uit het dorp om tijdelijk als dagloner of in de bouw te gaan werken. Dit gaat echter vaak ten koste van het sociale kapitaal, want na lange afwezigheid zal men moeilijker aanspraak kunnen maken op burenhulp, tenzij men voor het hele dorp een flink feest organiseert, maar dat doet weer een aanslag op het geld. In veel gevallen zal het door migratie verdiende geld niet worden gebruikt voor lokale investeringen. Door schaarste en erosie zijn de mogelijkheden voor de aankoop van land (natuurlijk kapitaal) zeer beperkt. Bovendien kunnen zichtbare investeringen binnen het dorp aanleiding geven tot scheve ogen. Na terugkeer blijkt de meerderheid van de migranten het verdiende geld te gebruiken voor het kopen van een perceel in de stad en om hun kinderen een goede of betere opleiding te geven. In veel gevallen gaat sociale mobiliteit samen met *doble residencia*; men zorgt voor een huis in het dorp en een ander in de stad en de familie waaiert uit over beide plaatsen.

Sociale mobiliteit is in de context van de Andes afhankelijk van drie factoren: de erfenis van natuurlijk kapitaal (beschikt men wel of niet over geschikte landbouwgronden); menselijk kapitaal (de bereidheid om hard te werken, in het bijzonder de bereidheid om te migreren) en de levenscyclus van de familie. Wat dit laatste betreft geldt in de Andes dat vrijwel iedere familie in de loop van de tijd ongeveer dezelfde cyclus doormaakt: vrijwel alle jongeren beginnen arm – ze hebben nog geen land en ook geen prestige – maar tijdelijke migratie helpt velen om wat geld te accumuleren.

Met het stichten van een gezin worden zij vaak minder mobiel, maar naarmate de kinderen groter worden doet zich in de inkomenssituatie van de gezinnen een verbetering voor. Zodra het mogelijk is vliegt men uit om vanaf verschillende locaties bij te dragen aan het familie-inkomen. Dit gaat zo door totdat de kinderen het ouderlijk huis verlaten.

Migratie is dus een belangrijke factor voor de realisering van opwaartse mobiliteit. Het is een manier om geld te verdienen, maar het draagt doorgaans niet of nauwelijks bij tot 'lokale' ontwikkeling. Daarvoor zijn de ontwikkelingsmogelijkheden in de herkomstdorpen vaak te beperkt, de kwaliteit van land is te gering en de aspiraties om het platteland te verlaten zijn te sterk. Investerings worden vooral gedaan in de stad, terwijl men wel (vaak gezamenlijk) probeert de 'oude stek' in stand te houden. Een aantal familieleden blijft achter op het platteland, bezoekt de dorpsvergadering (zodat er geen boetes hoeven te worden betaald) en houdt toezicht op het land. De oude stek heeft de functie van opvangnet.

Migranten blijven bij voorkeur zo veel mogelijk in de buurt. Zij bouwen netwerken en proberen op deze manier toegang te hebben tot het beste van meerdere werelden. In lijn met wat vroeger gebruikelijk was in de *ayllus*¹⁸, is men op zoek naar een zekere vorm van complementariteit.

Overigens is het verschil tussen nationale en internationale migratie vanuit het perspectief van de migranten betrekkelijk klein. Migratie in de richting van Santa Cruz, in eigen land, is vaak net zo ingrijpend als vertrek naar Argentinië; men moet wennen aan een ander klimaat (de tropen) en ook in het laagland van Bolivia hebben migranten te maken met discriminatie. Migratie leidt niet noodzakelijkerwijs tot opwaartse mobiliteit. Veel migranten komen terug met ziektes zoals malaria; men raakt betrokken bij een ongeluk of men wordt slachtoffer van criminaliteit. Door migratie raken mensen soms in de schulden, zodat de reis voortijdig moet worden afgebroken en soms gaat migratie zelfs gepaard met negatieve mobiliteit. Hiervan is ook vaak sprake bij de migratie naar Spanje. Meestal gaat het hier om de best opgeleide groep, maar in Spanje komt men terecht in een ongeschoolde baan (zoals huishoudelijk werk of werk in de landbouw). Migratie leidt in deze gevallen tot de vernietiging van menselijk kapitaal. Ook voor het sociale kapitaal heeft migratie vaak negatieve gevolgen. Door de hoge communicatiekosten is het niet goed mogelijk contact te onderhouden met alle gevolgen vanden: *rates of family disruption generates downward mobility both over the life course and across generations* (Hout & Diprete 2003: 28).

Migratie draagt ertoe bij dat er in toenemende mate sprake is van een *multilocal livelihood*; huishoudens raken steeds meer verspreid over meerdere locaties. Er is overigens geen sprake van 'massaal' vertrek, want de dorpen zijn doorgaans klein, het vertrek gaat geleidelijk en een deel van de familie blijft achter om een functie te vervullen als sociaal vangnet.

Het streven naar een *multilocal livelihood* mag niet gelijk worden gesteld met het streven naar risicospreiding of inkomensdiversificatie (zoals wordt verondersteld in de *new economics of migration*-theorie). Migratie, ook op korte afstand, gaat met enorme risico's gepaard. Migratienetwerken zijn relevant voor mobiliteit (*better-off people may pave the way for migrants with fewer resources*'), maar hierbinnen kan vaak sprake zijn van een groeiende kloof tussen de mobiele en de immobiele. De kosten en baten van migratie en andere activiteiten worden binnen het netwerk niet gelijkmatig over het netwerk gedistribueerd. Het is op basis van mobiliteit dat nieuwe klassenverhoudingen lijken te ontstaan. De meer mobiele zijn vaak beter geïnformeerd en kunnen gemakkelijk invloed uitoefenen binnen het netwerk. In de woorden van Bauman (1998:9): *Freedom to move brings advantages; those who are locally bound, are cut-off and left behind*¹⁹.

INTERMEZZO: TOERISME EN ONTWIKKELING

Terwijl migranten in toenemende mate de Andes verlaten om in Santa Cruz, Argentinië, de vs of Europa op zoek te gaan naar een 'aanvullend' bestaan, wordt de Andes steeds meer bezocht door toeristen afkomstig uit Europa en de vs. Ieder jaar bezoeken ruim een half miljoen Amerikanen en Europeanen plaatsen zoals Cuzco. Men reist als *backpacker* of in georganiseerde groepen volgens min of meer vaste routes die – net zoals bij migratie – mede worden bepaald door vliegtarieven en mogelijkheden voor direct transport. Migrant en toerist reizen dus over dezelfde routes, maar in tegengestelde richting.

Terwijl de toerist en de migrant natuurlijk in vele opzichten van elkaar verschillen – de ene werkt en de ander rust uit – is een scheidslijn niet scherp te trekken. Een toerist is *a temporarily leisured person who voluntarily visits a place away from home for the purpose of experiencing a change* (Smith 1989). Volgens Bauman leven toeristen in 'tijd' terwijl het voor migranten (en vluchtelingen) in belangrijke mate draait om 'ruimte' (Bauman 1998: 88). Zonder dat er een echte noodzaak bestaat, reist men in de vrije tijd rond op zoek naar 'het onbekende' of 'het vreemde' (MacCannel 1992). Men heeft behoefte te ontsnappen aan de dagelijkse sleur en routine en gaat, voor zover men naar de Andes trekt, op zoek naar 'het authentieke' of de Inca's.

Kader 5:

MIGRANTS AND TOURISTS

Residents of the first world – tourists – live in time; space does not matter for them, since spanning any distance is instantaneous... residents of the second world –refugees and migrants– on the contrary, live in space: heavy, resilient, untouchable, which lies down time and keeps it beyond the residents' control (Bauman 1998: 88).

Veel migranten doen zich in eerste instantie voor als toerist, komen binnen op een toeristenvisum en vinden na aankomst hun eerste baan in de toeristensector (men werkt in hotels en restaurants). Ook 'transnationale ondernemers' zijn relatief oververtegenwoordigd in de toerismebusiness. Omgekeerd besluiten sommige toeristen na afloop van hun reis te blijven: men wordt verliefd, heeft werk gevonden, of erger nog: men denkt in eldorado te zijn. Toeristen veranderen in migranten en migranten veranderen in toeristen.

Internationaal toerisme werd, net zoals internationale migratie, recentelijk ontdekt als sector met goede mogelijkheden om een bijdrage te kunnen leveren aan 'duurzame' ontwikkeling en armoedebestrijding (Stronza 2001: 274; Smith & Eadington 1992: 3)²⁰. Terwijl ik zojuist heb aangegeven dat het lokale ontwikkelingseffect van internationale migratie niet moet worden overdreven, geldt ook voor het toerisme dat de bijdrage aan armoedebestrijding niet moet worden overschat. In de Andes is het aantal plaatsen dat voldoet aan de eisen van de moderne toerist klein: de reistijd is schaars en de plaatsen moeten dus snel en gemakkelijk bereikbaar zijn. Er wordt voorkeur gegeven aan 'spectaculaire plaatsen', maar deze plaatsen mogen niet te 'toeristisch' zijn. Toeristen willen 's avonds echter wel toegang hebben tot verworvenheden van de moderne tijd, zoals internet om hun belevenissen door te geven aan familie en vrienden en koud bier om bij te komen van hun authentieke ervaringen. Vergeleken met migranten houden toeristen niet van platgetreden paden!

Toerisme en migratie vormen twee zijden van dezelfde medaille. Naast de vele parallellen bestaan er tussen migratie en toerisme echter ook zeer opvallende verschillen die slechts in zeer beperkte mate tot uitdrukking komen in de debatten over ontwikkeling. In het geval van toerisme probeert men – bezien vanuit bijvoorbeeld een dorp of stad – een zo groot mogelijke stroom bezoekers te interesseren; men is doorgaans niet bang voor een invasie, vergelijkbaar met die van migranten, al is men ervan bewust dat men moet zorgen voor behoud van authenticiteit. Terwijl in debatten over toerisme volop wordt gesproken over *sustainable tourism*, is er in het migratiedebat weinig aandacht voor de duurzaamheidskant. Er wordt niet gestreefd naar 'duurzame' migratie.

Een interessant verschil is ook dat in het geval van toerisme de omgeving wordt aangepast; er wordt geïnvesteerd in moderne faciliteiten (schoon water, luxe et cetera), zodat de toerist zich in den vreemde thuis zal voelen. Geprobeerd wordt de toerist het beste van het beste te bieden. Er wordt ook gezorgd voor een veilige omgeving. Deze zorg staat haaks op hoe doorgaans met migranten wordt omgegaan. Toeristen worden behandeld als gast en migranten doorgaans als (ongewenste) vreemdeling. In het geval van toerisme is het vaak de bevolking die zich aanpast. Dit in tegenstelling tot migranten: die hebben de plicht zich aan te passen, maar zijn wel blootgesteld aan risico's waartegen ze (in tegenstelling tot toeristen) vaak niet verzekerd zijn.

Opvallend zijn ook de grote verschillen tussen migranten en toeristen waar het gaat om de mate waarin men is geïnformeerd en, in samenhang daarmee, ook de rol van ambassades en ministeries. Toeristen zijn vaak goed geïnformeerd. Ter voorbereiding van de reis bezoeken zij reisbureaus, zij laten zich leiden door de *Lonely Planet* en beïnvloeden door verhalen van medereizigers en/of worden aan de hand genomen door speciaal opgeleide 'professionele gidsen'. Veel toeristen nemen geen risico en consulteren voor vertrek nog de website van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Op deze website ('Wijs op reis', met als ondertitel '*want vakantie moet wel leuk blijven*') kan men precies lezen wat men moet doen om problemen te voorkomen, want (ik citeer) 'grote en kleine criminaliteit, epidemieën, natuurrampen zoals aardbevingen, vloedgolven of tornado's en politieke en economische instabiliteit kunnen uw buitenlandse reis grondig bederven'. Er worden nuttige tips gegeven: 'vermijd bij donker onverlichte straten en slecht bekend staande buurten', 'u kunt zich bij een beroving of overval meestal beter niet verzetten' en 'blijf niet langer in een land dan uw visum geldig is – u kunt uw visum ter plaatse vaak verlengen'. In concreto staat per land vermeld op welke routes men beter niet kan reizen omdat ze te gevaarlijk zijn. Zo wordt op dit moment afgeraden te reizen op de noordelijke routes in Mali en Mauritanië. Migrant routes zijn vaak nauwelijks geïnformeerd, er is voor hen geen *Lonely Planet* en er is geen reisadvies inzake migrant routes, al gaat het in het geval van Mali en Mauritanië om exact dezelfde wegen.

SLOTBESCHOUWING

Dit brengt me naar het slot van mijn rede. Ik heb in het begin vermeld dat er doorgaans twee redenen zijn waarom op dit moment door beleidsmakers veel aandacht wordt besteed aan internationale migratie. Die aandacht komt enerzijds voort uit angst voor een invasie (er worden op dit moment niet voor niets volop hekken geplaatst: over ruim drieduizend kilometer tussen Mexico en de VS, en ook hogere hekken en nachtzichtcamera's rond de enclaves Ceuta en Melilla)²¹. Anderzijds is de aandacht een gevolg van de ontdekking van *remittances* als potentiële ontwikkelingsbron, gecombineerd met toenemende activiteiten van multilaterale organisaties (zoals de UN) gericht op migratiemanagement.²²

Er zijn verschillende redenen waarom het risico van een invasie of vloedgolf niet moet worden overschat. Sassen (1999) bekritiseert daarom de nadruk op verscherpte grenscontroles in het huidige beleid: *The widespread conviction that any approach other than border control would lead to massive invasions from the Third World is a key obstacle to more enlightened immigration policymaking*. In vroeger tijd, toen er nog geen sprake was van scherpe grenscontroles zoals nu, hebben zich geen grootschalige bevolkingsverplaatsingen voorgedaan. Ook het openstellen van de binnengrenzen in Europa heeft niet geleid tot grootschalige invasies (Sassen 1999: 133-134).

Kader 6:

THE MYTH OF INVASION

When there were so many poor in some regions, when there was inequality in wages and work opportunities between regions, and when there were no border controls, why did not all the poor, or the vast majority of them, migrate to the sites of prosperity?' (Sassen 1999: 134).

Het aantal internationale migranten is weliswaar gegroeid tot 175 miljoen, maar het aandeel van de migranten in de totale wereldbevolking is tamelijk stabiel²³. Voor zover men migreert blijkt de meerderheid dat te doen over korte afstand binnen de eigen regio²⁴.

Bovendien is het merendeel van de wereldbevolking *niet* geïnteresseerd in migratie. Migratie betreft gemiddeld slechts 3 procent van de wereldbevolking, de meerderheid is geografisch stabiel en zal, indien mogelijk, in de buurt proberen te blijven (net zoals we konden constateren in Bolivia). *We now know that most people are quite reluctant to leave their homes and villages or towns. Most people in Mexico have not gone to the US; only people with specific reasons for migrating move. There is a grey area of potential migrants who may or may not leave, depending on pull factors; but the majority are not likely to consider emigration* (Sassen 1999). Ook is het zo dat een aanzienlijk deel van de migranten uiteindelijk terugkeert. Van de 12 miljoen gastarbeiders die tussen 1960 en 1993 naar Duitsland zijn gemigreerd blijken ruim 9 miljoen te zijn teruggekeerd naar hun land van herkomst (Faist 1997). *There is considerable return migration except when the military-political situation makes return unfeasible; much of this return migration has features of circular migration* (Sassen 1999). Uiteindelijk zullen, volgens de netwerktheorie, alle migratiestromen na verloop van tijd vanzelf 'opdrogen'.

Ook het idee dat 'migranten van alle kanten toestromen' moet worden genuanceerd. Ik heb in mijn rede benadrukt dat de migratie naar Europa (Zuid-Noord-migratie) is opgebouwd uit zeer specifieke stromen die voor een belangrijk deel een weerspiegeling zijn van oude koloniale banden. Het merendeel van de Zuid-Zuid-migranten zal voorlopig niet beschikken over mogelijkheden om naar Europa te komen en is daarin ook niet geïnteresseerd. De leden van huishoudens zijn doorgaans met elkaar verbonden via een *multi-local livelihood*, zijn niet geïnteresseerd in carrièremigratie en blijven liever 'dicht bij huis' waar ze beschikken over betrouwbare opvangnetten. Een groot aantal migranten is afkomstig uit *diasporic states*; zij vormen inmiddels economisch sterke groepen die hun gastlanden liever niet zouden zien vertrekken.

Dan nu tenslotte de hamvraag (de vraag waarmee de rede begon): *hoe kan door een coherent beleid gericht op internationale migratie een bijdrage worden geleverd aan armoedebestrijding?* Ik wil bij de beantwoording vooral stilstaan bij het 'migratie- en ontwikke-

lingsbeleid' zoals dat op dit moment wordt vormgegeven door het Ministerie van Buitenlandse Zaken in samenwerking met andere ministeries en internationale donororganisaties. Natuurlijk is dit geen echt 'advies', dat past niet in een oratie.

Op de huidige beleidsagenda staat een groot aantal verschillende onderwerpen. Zo wordt nadruk gelegd op de bestrijding van mensenhandel en illegale praktijken; er wordt geïnvesteerd in de training van douaniers, in de versterking van het douane-apparaat en in opsporingsapparatuur ter verbetering van grenscontroles; er worden programma's gefinancierd om *brain gain* te stimuleren (de inzet van expertise van migranten in het land van herkomst); er wordt gezocht naar mogelijkheden om retourmigratie te stimuleren, al dan niet ingebed in programma's voor *co-développement*, een term geïntroduceerd door de Fransen. Voorts wordt in het kader van het Nederlandse beleid op dit moment intensief contact gezocht met diaspora- en migrantenorganisaties om deze al dan niet met Nederlandse ondersteuning in eigen land actief te betrekken bij de uitvoering van projecten. Ook wordt in het kader van geïntegreerd buitenlands beleid geprobeerd de agenda van Ontwikkelingssamenwerking optimaal af te stemmen op de migratieagenda's van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en dat van Justitie. Is dit alles echter allemaal zinvol en voldoende?

Er kunnen verschillende kanttekeningen worden geplaatst: een eerste kanttekening betreft het verband tussen migratie en ontwikkeling, en de maakbaarheid van migratie. Uit onderzoek blijkt dat migratie niet *poverty driven* is, maar juist *poverty limited*. Dat betekent dat niet het gebrek aan ontwikkeling, maar juist een zekere mate van ontwikkeling leidt tot een toename van migratie²⁵. Het verbeteren van de lokale leefomstandigheden zal daarom niet leiden tot het einde van migratie²⁶. Zo werkt het niet en bovendien vallen pogingen om migratie in te dammen niet te rijmen met de essentie van ontwikkeling: *The core of development is the enjoyment of freedom – the freedom of individuals to lead valuable lives* (Sen 1999).

Een tweede kanttekening die ik zou willen plaatsen betreft de 'bias' die op dit moment bestaat in het huidige ontwikkelingsbeleid. De neiging bestaat ons vooral te richten op een beperkt aantal migratiestromen die afkomstig zijn uit landen die in hun eigen regio de rol vervullen van bestemmingsgebied. De afspraken die op dit moment daartoe worden gemaakt tussen Europese en Afrikaanse landen, alsook met landen in Latijns-Amerika, hebben soms ingrijpende gevolgen voor de positie van de buurlanden (in eigen regio). Vanuit ontwikkelingsperspectief zou het daarom goed zijn wat meer aandacht te besteden aan de voor ons onzichtbare problematiek van de Zuid-Zuid-migratie. Overigens hangt de 'link' tussen migratie en ontwikkeling sterk af van de rol van de eigen overheid (ik bedoel hiermee het beleid zoals dat wordt ontwikkeld in de zendende landen). De meeste zendende landen hebben vooralsnog geen duidelijke visie op de wijze waarop moet worden omgegaan met de *moving ins* en *moving outs*. Het derde onderwerp waarbij ik een kanttekening zou willen plaatsen betreft de gevolgen

van restrictief beleid, meer in het bijzonder de directe relatie tussen enerzijds restrictief beleid en anderzijds de toename van illegale migratie, de belangrijker wordende rol van mensensmokkelaars en de stijgende criminaliteit. Vergeleken met vroeger lijken de migratieroutes zich te hebben verlengd; migranten zijn langer onderweg; men verblijft langer in transitiegebieden; en wereldwijd nemen migranten grotere risico's. De verscherpte grenscontroles hebben niet geleid tot het terugdringen van illegaliteit of het oplossen van problemen. Migrant laten zich maar in beperkte mate afschrikken door verscherpte grenscontroles en anti-immigratiebeleid. Er wordt in het huidige beleid weinig aandacht besteed aan de 'transitieproblematiek' en ook wordt wellicht niet voldoende onderkend dat veel illegale migranten 'overblijvers' zijn, mensen die binnenkomen op een tijdelijk toeristen- of studentenvisum, maar langer blijven dan is toegestaan.

Het allerlaatste onderwerp waarbij ik een aantal kanttekeningen wil plaatsen is de rol van de migranten- en diaspora-organisaties, met daaraan gekoppeld de vraag in hoeverre deze groepen hun herkomstgebied representeren. Persoonlijk vind ik de inschakeling van migranten- en diaspora-organisaties in het ontwikkelingsbeleid risicovol. De wereld van de diaspora's is sterk gefragmenteerd. Bovendien is de situatie vaak sterk gepolitiseerd. Migrant zijn weliswaar vaak bekend met het land van herkomst, maar het is ook zo dat zij niet onafhankelijk zijn en niet allemaal beschikken over expertise op het terrein van ontwikkeling. Bezien vanuit het perspectief van de zendende landen, vooral *diasporic states*, geldt dat deze te maken kunnen krijgen met honderden of zelfs duizenden migrantenorganisaties die allemaal vanuit eigen perspectief, van buitenaf, een bijdrage willen leveren aan het ontwikkelingsproces. Overheden in de zendende landen zullen in dergelijke omstandigheden veel moeite hebben om alle van buitenaf instromende projecten en ideeën op hun mérites te beoordelen, op elkaar af te stemmen en in de juiste richting te leiden, en zeker niet in de laatste plaats ook af te stemmen op het eigen 'officiële' ontwikkelingsbeleid. Niet alle ideeën die uit het 'Noorden' of 'Westen' komen zijn goed (dat leerden we al in de jaren zestig tijdens het moderniseringsbeleid) en vooralsnog is ook onvoldoende duidelijk hoe lokale groepen kunnen participeren.

Ofschoon migranten vaak praten over 'home' (dat komt omdat steeds wordt gevraagd waar mensen vandaan komen), is die vraag lang niet altijd gemakkelijk te beantwoorden.²⁷ Veel mensen voelen met meerdere locaties banden en hebben moeite te bepalen wat hun (oorspronkelijke) woonplaats is. Isabel Allende, de bekende Chileense schrijfster, schrijft in een van haar boeken over zichzelf: *I have stolen other lives, and from all this raw material, I have constructed a land that I call my country. That is where I come from.* Een soortgelijke uitspraak deed een Chinese dochter tegen haar moeder: *we belong to the planet* (Leung 2003: 246)²⁸. Met betrekking tot de Chinese diaspora wordt, als het gaat om de transnationale families, ook wel gesproken over *astronauten*;

dat zijn families die op een strategische manier over de wereld zijn verspreid en met verschillende plekken intensieve relaties onderhouden (Chan 1997).

Deze realiteit staat haaks op het gemak waarmee in het beleid wordt gesproken over 'terugkeer' en 'herkomstland'. Wie vanuit ons perspectief 'terugkeert' kan vanuit het herkomstgebied als nieuweling of indringer worden beschouwd. Migrant zullen in veel gevallen niet terugkeren als 'de oude'. De 'oude plaats' zal vaak ingenomen zijn door anderen, ook latere generaties; het is niet meer dezelfde plaats.

Nu ik het toch al over astronauten heb gehad: 'De terugkeerproblematiek ver- toont overeenkomsten met de tweelingenparadox waarbij de helft van een tweeling op aarde blijft, terwijl de ander een ruimtereis maakt en daarvan jonger terugkeert dan zijn broer (Zukav 1979: 176). Terugkeren naar het oude zonder verandering is niet mogelijk!

SLOT

Aan het eind van mijn rede gekomen wil ik graag enige dankwoorden uitspreken. Allereerst aan het College van Bestuur van deze universiteit, en het bestuur van de Faculteit der Managementwetenschappen voor het in mij gestelde vertrouwen en de geboden mogelijkheid om me, zo dicht bij de grens, bezig te kunnen houden met migratie.

De leerstoelgroep Sociale geografie dank ik voor de ontvangst, die zorgde voor een snelle integratie; ik ben me in korte tijd bij jullie 'thuis' gaan voelen. Het feit dat ik een kamer heb gekregen helemaal boven bij de planologen heb ik maar beschouwd als geheime opdracht om te zorgen voor de verdere verbreiding van mijn vakgebied. Een bijzonder woord van dank aan Ton van Naerssen, als collega maar bovenal vriend, voor de zeer prettige samenwerking en de manier waarop je –wat er ook gebeurt– de vrolijke kant naar voren weet te halen. We hebben nu zo veel projecten dat je voorlopig niet kunt vertrekken.

En vervolgens het CEDLA (mijn collega's uit Amsterdam) en de wereld van de Latijns-Amerikanisten. In mijn hele werkende bestaan ben ik nog nooit ergens zo lang geweest als bij het CEDLA – nu ruim tien jaar – en ik wil ook nog wel een poosje blijven! Ik wil jullie allemaal bedanken voor de warme collegialiteit en ook de flexibiliteit in de afgelopen periode toen ik opeens wel erg vaak migreerde. Speciale dank in dit verband ook aan Michiel Baud die als directeur mij de kans gaf de banden met Nijmegen aan te halen. We zijn hiermee niet meer de *plaza central* maar veel meer een beginnende *diasporic state*: ik realiseer me wel dat het tijd wordt voor het opsturen van *remittances*!

Natuurlijk wil ik ook graag de studenten in mijn dankwoord betrekken. In gesprekken met aio's en studenten raakte ik vaak geïnspireerd; deze oratie was onder andere daarop gebaseerd.

In algemene termen wil ik vanaf deze plaats mijn dank uitspreken aan alle collega-geografen – ik doe dat in chronologische volgorde. De Utrechtse geografen van wie ik het vak leerde (het is een eer dat ook Jan Hinderink vandaag aanwezig is). Dan de Nijmeegse geografen die ik leerde kennen toen ik in 1984 arriveerde om bij Jan Kleinpenning promotie-onderzoek te doen. Natuurlijk zou ik hem normaal gesproken uitvoerig hebben geprezen; dat ik die lofzang nog even achterwege laat begrijpt u zo dadelijk vast en zeker. Tenslotte ook dank aan de Amsterdamse geografen, met wie ik vanuit het CEDLA regelmatig samenwerk, onder anderen in het kader van de onderzoeksschool CERES.

Een woord van waardering ook voor mijn oud-collega's, ook hier aanwezig, uit de tijd van het Nederlands Economisch Instituut (NEI) –het tegenwoordige ECORYS- en het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), en de collega's en bekenden uit het circuit van Ontwikkelingssamenwerking, het Ministerie van Buitenlandse Zaken, met wie ik ook in de komende periode intensief hoop samen te werken.

Tot slot de familie- en privé-kring.

In de eerste plaats mijn beide ouders. Ik ben enorm dankbaar dat jullie op deze dag aanwezig kunnen zijn. Het is ongemerkt heel veel jaren geleden dat jullie me kwamen opzoeken in Bolivia, het leek me hoog tijd om weer wat herinneringen op te halen. Ik begon mijn oratie met een reflectie over wat er gebeurt *tussen generaties*: jullie hebben ons (ik spreek vast en zeker ook namens mijn broer en zus) ongelofelijk gestimuleerd in wat we deden en jullie doen dat nu nog! Graag wil ik jullie daarvoor bedanken: mijn vader dankzij wie ik het reizen in mijn genen heb; die uitspraken over de *Enjoyment of freedom* van Amartya Sen zijn jouw woorden! Voor jou heeft eldorado te maken met 'toen je nog op de Djambi voer'. Mijn moeder, zelf een dochter van een immigrant, van wie ik heb geleerd hoe belangrijk 'wortels' zijn. Het is dankzij jou dat ik een definitie heb van heimwee: een gevoel van jaloezie omdat de anderen wél thuis zijn. Het is met heel veel liefde dat ik deze oratie aan jullie opdraag.

En dan tenslotte: lieve Jan. Het is vandaag precies (!) achttien jaar geleden dat ik hier promoveerde en jij me als promotor toesprak. Negen jaar later en ook negen jaar geleden dus stond jij op deze plek omdat je veel te vroeg een afscheidsrede hield. En nu moet je, en dan ook nog 'in burger', afwachten wat ik zeggen ga. Kort en krachtig: zonder jou had ik hier vast niet gestaan!

Het ging vandaag over eldorado, internationale migratie, sociale mobiliteit en ontwikkeling. Je was mijn promotor – inmiddels mijn *Lebensgefährte*- en bracht me naar Duitsland, de *Heimat* van mijn grootmoeder. Je maakte van mij een retourmigrant en transnationaal. Zonder jou was Frasselt vast geen eldorado.

Ik heb gezegd.

REFERENTIES

- Adams, R.H. & J. Page (2003). *International Migration, Remittances and Poverty in Developing Countries*. Poverty Reduction Group Working Paper 3179. Washington: World Bank
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bauer, A. (2001). *Goods, Power, History: Latin America's Material Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman Z. (1998). *Globalization. The Human Consequences*. New York: Colombia University Press.
- Bebbington, A. (1999). 'Capitals and Capabilities: a Framework for Analysing Peasant Viability, Rural Livelihoods and Poverty'. *World Development* 27 (12): 2021-44.
- Boyd, M. (1989). 'Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas'. *International Migration Review* 23 (3): 638-70.
- Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford: Basil Blackwell.
- Chan, K. B. (1997). 'A Family Affair, Migration, Dispersal, and the Emergent Identity of the Chinese Cosmopolitan'. *Diaspora*, 6(2):195-213.
- Collyer M. (2006). 'Undocumented Sub-Saharan African Migrants in Morocco'. In: N. Nyberg Sorensen (ed.) *Mediterranean Transit Migration*, 129-145. Copenhagen: Danish Institute for International Studies (DIIS).
- Cross C., D. Gelderblom, N. Roux, J. Mafukidze (eds) (2006). *Views on Migration in Sub-Saharan Africa. Proceedings of an African Migration Alliance Workshop*. Cape Town: HSRC Press.
- Faist, Th. (1997). 'The Crucial Meso-level'. In : T. Hammer, G. Brochmann, K. Tamas, T. Faist. *International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives*, 187-217. Oxford/New York: Berg Publishers.
- Faist Th. (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Space*. Oxford: Clarendon Press.
- Farrant M., A. MacDonald, D. Sriskandarajah (2006). *Migration and Development: Opportunities and Challenges for Policymakers*. Geneva: International Organization for Migration (IOM). IOM Migration Research Series no. 22. Institute for Public Policy Research (IPPR).
- Fawcett J.T. (1989). 'Networks, Linkages and Migration Systems'. *International Migration Review* 23: 671-680.
- Gelles & Martinez (1996). *Andean Lives. Gregorio Condori Mamani and Asunta Quispe Huamán*. Austin: University of Texas Press.
- Germana, C. et al. (2005). *La Migración Internacional. El Caso Peruano*. Lima: Fondo Editorial de la Facultad de Ciencias Sociales (UNMSM).
- Global Commission on International Migration (GCIM (2005). *Migration in an Interconnected World: New Directions for Action. Report of the Global Commission on International Migration*. Geneva:GCIM.
- Goldring (2004) 'Family and Collective Remittances to Mexico: a Multi-dimensional Typology'. *Development and Change* 35(4): 799-840.
- Gosh B. (2006). *Migrant's Remittances and Development. Myths, Rhetoric and Realities*. Geneva: International Organization for Migration (IOM)

- Grigg, D.B. (1977). 'E.G. Ravenstein and the 'Laws of Migration'. *Journal of Historical Geography* 3:41-54.
- Gwebu, T. (2006). 'Contemporary Patterns, Trends and Development Implications of International Migration from Botswana'. Paper presented at the Expert Meeting 'International Migration and National Development: Viewpoints and Policy Initiatives in the Countries of Origin. University of Nijmegen.
- Haan, A. de (2005). 'Migration in the Development Studies Literature: has it come out of Marginality?' Paper presented at the UNU-WIDER Jubilee Conference WIDER Thinking ahead: the Future of Development Economics, 17-18 June 2005, Helsinki, Finland.
- Haan, L. de (2000). *Livelihood, Locality and Globalization*. Nijmegen: Nijmegen University Press.
- Haas, H. de (2003). *Migration and Development in Southern Morocco: The Disparate Socio-Economic Impacts of Out-Migration on the Todgha Oasis Valley*. Rotterdam: Optima.
- Haas, H. de (2005). *International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts*. Geneva: Global Commission on International Migration (GCIM). Global Migration Perspectives no. 30.
- Harris J.R & M. Todaro (1970). 'Migration, Unemployment and Development: a Two-Sector Analysis'. *American Economic Review*, 60: 126-42.
- Harvey, D. (1989). *The Conditions of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Hatton T. & J. Williamson (2003) 'What Fundamentals Drive World Migration?'. World Institute for Development Economics Research. Discussion Paper 2003/23. Helsinki: United Nations University.
- Hoffmann-Nowotny H. (1973). *Soziologie des Fremdarbeiterproblems: Eine Theoretische und Empirische Analyse am Beispiel der Schweiz*. Stuttgart: Enke.
- Hout, M. & T.A Diprete (2003). 'What we have learned: RC28's Contributions to Knowledge about Social Stratification'. Berkeley: University of California, Survey Research Center. Working Paper.
- Hugo, G. (1981). 'Village-Community Ties, Village Norms, and Ethnic and Social Networks: A Review of Evidence from the Third World'. In: Gordon F. de Jong and R. W. Gardner (eds), *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, 186-225. New York: Pergamon Press.
- Jackson, P., P. Crang, C. Dwyer (2004). *Transnational Spaces*. London: Routledge.
- Jones, R.C. (1992). 'US Migration: An Alternative Economic Mobility Ladder for Rural Central Mexico'. *Social Science Quarterly*, 73 (3): 496-510.
- Jong, G. de , J Fawcett (1981). 'Motivations for Migration: An Assessment and a Value-Expectancy Research Model'. In: Jong, de G. and R. Gardner (eds), *Migration Decision Making, Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, 13-58. New York: Pergamon Press.
- Kaag, M. et al. (2004). 'Poverty is Bad. Ways Forward in Livelihood Research'. In: Kalb, D., W. Pansters, H. Siebers (eds). *Globalization and Development. Themes and Concepts in Current Research*, 49-74. Dordrecht: Kluwer.
- Kabeer N. (2002). 'Citizenship, Affiliation and Exclusion: Perspectives from the South'. *IDS Bulletin* 33(2): 12-21.
- Kingston, M. (1975). *The Woman Warrior: Memoirs of a Girlhood among Ghosts*. New York: Vintage International.

- Krissman F. (2005). 'Sin coyote ni patrón: why the 'migrant network' fails to explain international migration'. *International Migration Review* 39 (1):4-44.
- Lewis, W.A. (1954). 'Economic Development with Unlimited Supplies of Labour'. *Manchester School of Economic and Social Studies*. 22(2): 139-91.
- Leung M. (2003). 'Notions of Home among Diaspora Chinese in Germany'. In: Ma, L., and C. Cartier (eds). *The Chinese Diaspora: Space, Place, Mobility and Identity*, 237-258. Lanham: Roman and Littlefield.
- Leung, M. (2006). 'Overseas Chinese as Agents for Economic Development in China'. Paper presented at the Expert Meeting 'International Migration and National Development: Viewpoints and Policy Initiatives in the Countries of Origin. University of Nijmegen.
- Lucas, R.E.B. (2004). 'International Migration regimes and Economic Development'. Report prepared for the Expert Group on Development Issues (EGDI) in the Swedish Ministry of Foreign Affairs.
- Maccannell, D. (1996). *Tourist or Traveller?* London: BBC Education
- Mann, Ch. (2006). 1491. *De ontdekking van Precolumbiaans Amerika*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam/ Manteau.
- Mafukidze J. (2006). 'A Discussion on Migration and Migration Patterns and Flows in Africa'. In: Cross C., D. Gelderblom, N. Roux, J. Mafukidze (eds) (2006). *Views on Migration in Sub-Saharan Africa. Proceedings of an African Migration Alliance Workshop*, 103-129. Capetown: HSRC Press.
- Massey, D. (1990). 'The social and economic origins of immigration'. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 510:60-72.
- Massey, D., S. J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino, J.E. Taylor (1993). 'Theories of International Migration: a Review and Appraisal'. *Population and Development Review* 19, 3: 431-466.
- Mazzucato, V., B. van den Boom, N. Nsowah-Nuamah (2004). 'Origin and Destination of Remittances in Ghana'. Paper presented at 'Migration and Development in Ghana', Accra, September 14-16.
- McEwen, W. (1975). *Changing Rural Society. A Study of Communities in Bolivia*. New York: Oxford University Press.
- Messina, A.M & G. Lahav (eds) (2006). *The Migration Reader. Exploring Politics and Policies*. London: Lynne Rienner publishers.
- Naerssen, T. van, E.Spaan, F. Hillmann (2005). *Asian Migrants and European Labour Market*. London: Routledge.
- Nyberg Sorensen, N. (ed.) (2006). *Mediterranean Transit Migration*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies (DIIS).
- Orozco, M. (2002). 'Globalization and Migration: the Impact of Family Remittances in Latin America'. *Latin American Politics and Society*, 44, 2: 41-66.
- Painter J. (1998). 'Multi-level Citizenship, Identity and Regions in Contemporary Europe'. Paper presented to an invited Colloquium on the Possibilities of Transnational Democracy. University of Newcastle. September 1998.
- Piore, M. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Portes, A. (1995). *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*. New York: Russel Sage Foundation.
- Portes, A. (1996). 'Globalization from Below: the Rise of Transnational Communities'. In: W.P. Smith & R.P. Korczenwicz. *Latin America in the World Economy*, 151-168. West Port, CN: Greenwood Press.
- Portes, A. & J. Walton (1981). *Labor, Class and the International System*. New York: Academic Press.
- Ranis G. & J.H.C. Fei (1961). 'A Theory of Economic Development'. *American Economic Review*, 51, 533-65.
- Reichert, J. (1982). 'Social Stratification in a Mexican sending community: The effect of migration to the United States'. *Social Problems* 29 : 422-433.
- Sassen, S. (1988). *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (1999). *Guests and Aliens*. New York: The New Press.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: A. Knopf.
- Shapiro M.J. (2000). 'National Times and Other Times: Re-thinking Citizenship'. *Cultural Studies* 14,1: 79-98.
- Sheffer G. (2003). *Diaspora Politics. At Home Abroad*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skeldon, R. (1990). *Population Mobility in Developing Countries: A reinterpretation*. London: Bellhaven Press.
- Skeldon, R. (1997). *Migration and Development: a Global Perspective*. Essex: Longman.
- Smith R.T. (1984). Anthropology and the Concept of Social Class. *Annual Review of Anthropology*, 1984, 13:467-94.
- Smith, V. and W. Eadington (eds) (1992). *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Stark, O. (1984). 'Migration Decision Making: a Review Article'. *Journal of Development Economics* ,14: 251-259.
- Stark, O. (1991). *the Migration of Labour*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Stark, O. & D. Levhari (1982). 'On Migration and Risk in LDCs'. *Economic Development and Cultural Change* 31: 191-196.
- Stronza A. (2001). 'Anthropology of Tourism: Forging New Ground for Ecotourism and other Alternatives'. *Annual Review of Anthropology*, 30 : 261-283.
- Taylor, J. (1986). 'Differential Migration, Networks, Information and Risk' in: O. Stark (ed.). *Research in Human Capital and Development*, vol. 4: *Migration, Human Capital, and Development*, 147-171 Greenwich, Conn: JAI Press.
- Terry D.F. & S.R. Wilson (eds) (2005). *Beyond Small Change. Making Migrant Remittances Count*. Washington D.C: Inter-American Development Bank
- Thomas B. (1973). *Migration and Economic Growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1990). 'Transplanted Networks'. In: V. Yans-MacLoughlin (ed.). *Immigration Reconsidered*, 79-95. New York: Oxford Univesity Press.
- Todaro, M. P. (1969). 'A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries'. *American Economic Review*, 59: 138-48.

- Todaro, M. P. (1976). International Migration in Developing countries: a Survey. In: R. A. Easterlin (ed.) *Population and Economic Change in Developing Countries*, 361-401. Chicago: University of Chicago Press.
- Todaro, M.P. (1989). *Economic Development in the Third World*. New York: Longman.
- UNESCO Courier (1999). www.unesco.org/courier/1999_08/uk/dossier/txt13.htm
- United Nations Development Program (UNDP) (2004). *Human Development Report: Cultural Liberty in Today's Diverse World*. Oxford: Oxford University Press.
- UNFPA (2004) 'Global and Regional Migration Policies. Recent Developments towards Strengthening International Co-operation on Migration'. A Paper Prepared by the Internatonal Migration Policy Programme (IMP) for its Regional Meetings with Senior Government Officials.
- UNFPA (2006) United Nations Population Fund: www.unfpa.org
- UNWTO (2006) World Tourism Organization: www.world-tourism.org
- Usher, E. (2005). *The Millennium Development Goals and Migration*. Geneva: International Organization for Migration.
- Vargas-Lundius R. (2006). *Remittances and Rural Development: a Global Perspective*. Rome: International Fund for Agricultural Development (IFAD).
- Vertovec, S. (1999). 'Minority Associations, Networks and Public Policies: Re-assessing Relationships'. In: *Journal for Migration and Ethnic Studies*, 25, 1:21-42.
- Wallerstein, E. (1974). *The Modern World-System*. San Diego: Academic Press.
- World Bank (2006). *Global Economic Prospects. Economic Implications of Remittances and Migration*. <http://econ.worldbank.org>
- Zlotnik H. (1992). 'Empirical Identification of International Migration Systems'. In: M.Kritz, L.L. Lim, H. Zlotnik (eds). *International Migration Systems: a Global Approach*, 19-40. Oxford: Clarendon Press.
- Zukav, G. (1979). *De dansende Woe-Li Meesters*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

NOTEN

- 1 *Involuntary migration under these conditions was akin, in a number of ways, to present-day human trafficking. This forced outmigration of Africans took place on a vast scale, and established a kind of early diaspora in Latin America, North America and the Caribbean in particular (Mafukidze 2006: 109).*
- 2 *Time-space compression refers to a process in which time is reorganized in such a way as to reduce the constraints of space, and vice versa; it involves a shortening of time and a 'shrinking' of space'. The world of the 1960s is about one-fiftieth the size of the world of the sixteenth century because jet aircraft can travel at about fifty times the speed of a sailing ship. (Harvey 1989).*
- 3 *Migratie werd gezien als development failure en alle energie werd gestoken in het stoppen van migratie via het stimuleren van ontwikkelingsprojecten.*
- 4 *De Wereldbank verwacht dat de remittances zullen groeien tot 500 miljard in 2010 (World Bank 2006).*
- 5 *Networks connect migrants across time and space. Once begun, migration flows often become self-sustaining, reflecting the establishment of networks of information, assistance and obligations which develop between migrants in the host society and friends and relatives in the sending area. These networks link populations in origin and receiving countries and ensure that movements are not necessarily limited in time, unidirectional or permanent (Boyd 1989:641).*

- 6 *Dependency theorists argued that migration results from economic forces of a western-dominated world system characterized by structured inequalities, including the continued underdevelopment of regions in the excluded periphery* (Wallerstein 1974; in Mafukidze 2006:106).
- 7 Ik beperk mijn overzicht tot studies die zich richten op de gevolgen van internationale migratie zoals deze tot uitdrukking komen in de herkomstgebieden of 'zendende' landen. Literatuur over de integratieproblematiek en culturele diversiteit zoals deze spelen in de bestemmingsgebieden (Shapiro 2000, Kabeer, Vertovec 1999, UNDP 2004, Painter 1998) laat ik grotendeels buiten beschouwing.
- 8 Tussen 1965 en 1990 blijkt de internationale migratie te zijn gegroeid van 75 miljoen tot 120 miljoen (Farrant *et al* 2006).
- 9 Dit beleid heeft overigens niet kunnen beletten dat de VS te maken hebben met grote groepen illegalen. Deze groepen hebben zich afgelopen zomer *en masse* verzet tegen de verscherping van immigratiebeleid.
- 10 Dit gebeurde ondanks het aangescherpte toelatingsbeleid: *The removal of internal barriers in the EU (freedom of movement for workers from the member states within the EU was from the beginning a basic principle of the common market) has been accompanied by increasingly rigorous restrictions on people seeking entry from other parts of the world* (GCIM 2005: 71).
- 11 Internationale migratie lijkt dus te verlopen volgens vrij vaste patronen en volgens de VN zullen zich hierin in de komende decennia weinig veranderingen voordoen. Tot 2050 zullen jaarlijks 2 miljoen mensen vertrekken uit de ontwikkelingslanden in de richting van de ontwikkelde landen, waarbij slechts 10 procent afkomstig is uit de allerarmste landen (United Nations Population Division 2002; in Vargas-Lundius 2006). *With a total of roughly 1.3 million immigrants per year until 2050, North America will post strongest immigration, followed by Europe (excluding east Europe) with almost 650,000 migrants (...). Among the continents of origin, Asia will dominate until 2050 with roughly 1.2 million migrants p/a, followed by Latin America and the Caribbean with almost 510,000 and Africa with 330,000 people per year* (United Nations Population Division 2002; in Vargas-Lundius 2006).
- 12 Het grootste deel van de *remittances* is afkomstig uit de Verenigde Staten, de Golfstaten (Saudi-Arabië) en de EU, vooral Zwitserland, Duitsland en Frankrijk (UNDP 2004). Van de ontvangende regio's ontvingen Oost-Azië en de Pacific het hoogste bedrag (43 miljard US dollar), op de voet gevolgd door Latijns-Amerika en de Cariben (42 miljard), Zuid Azië (32 miljard), het Midden-Oosten en Noord-Afrika (21 miljard) en tenslotte sub-Sahara-Afrika (8 miljard). Als top 4-landen worden genoemd India (21.7 miljard), China (21.3 miljard), Mexico (18.9 miljard) en de Filippijnen (13.4 miljard).
Andere voorbeelden van landen die in sterke mate afhankelijk zijn van *remittances* zijn Marokko, Egypte en Turkije, Brazilië en Colombia (Ghosh 2006); voorts Kaapverdië, El Salvador, Jamaica, Jordanië, Nicaragua, Samoa and Jemen (Messina & Lahav 2006: 27), maar ook Lesotho, Haïti, Guyana en de Dominicaanse Republiek. Er blijkt zich recentelijk een sterke groei te hebben voorgedaan in China, India, Mexico, Pakistan en de Filippijnen (zie o.a. World Bank 2006, Goldring 2004, de Haas 2005, Lucas 2004, Orozco 2002, Mazzucato, van den Boom & Nsawah-Nuamah 2004, en Terry & Wilson 2005).
- 13 Volgens de gegevens van de OECD bedroeg de diaspora vanuit Afrika, Azië, Latijns-Amerika en de Cariben in 2000 ongeveer 45 miljoen, waarbij tussen de regio's sprake blijkt te zijn van aanzienlijke verschillen. *The stock of Africa-born [residents] in the OECD nations was 7.1 million around the turn of the century, compared to*

16.8 million from Asia, 15.6 million from Latin America and 5.3 million from the Caribbean (Hugo: in: Cross *et al.* 2006: 259).

- 14 De Chinese diaspora is verspreid over landen zoals Indonesië, Thailand, Maleisië en Singapore, maar ook de voormalige Sovjet-Unie, Peru, de VS en Canada (Leung 2006; GCIN 2005).
- 15 De Indiase diaspora is verspreid over Azië, de Golfstaten, Engeland, Canada en de VS (GCIM 2005).
- 16 De Filippijnse diaspora is verspreid over de VS en Canada, de Golfstaten (vooral Saudi Arabië) en verschillende Europese landen (GCIM 2005).
- 17 Ik baseer me hierbij op het werk van Amartya Sen (1999), die benadrukt dat mensen vrij moeten zijn het leven te leiden dat zij zelf verkiezen. *The core of development is the enjoyment of freedom - the freedom of individuals to lead valuable lives.* Aldus geformuleerd impliceert ontwikkeling *the removal of various types of unfreedoms that leave people with little choice and little opportunity of exercising their reasoned agency.*
- 18 De 'ayllu' was in de tijd van de Inca's een politieke organisatie gebaseerd op reciprociteit en de verticale integratie van dorpen gelegen in verschillende agro-ecologische zones. *Underneath the impressive structures of Inca rule lay territorial political units known as Saya, which included a variable number of communities or Ayllus. These units, adapting to the extremes of Andean topography, were clusters of households in an endogamous kin group. But their communal territories were spread across a wide range of ecological niches, forming, in John Murra's striking term archipelagos or stepping stone islands of kin folk, at various elevations throughout the Andes. Thus a single ayllu might include fishermen on the coast, maize farmers on terraces in the middle elevations, potato growers or quinoa further up, llamas on the high plateaus, and the coca fields in the subtropical valleys on the eastern slope. In Murra's scheme, members strove for self-sufficiency within each ayllu by combining goods and food from the various niches and consequently they engaged in little trade with other ayllus. An immediate implication is the absence of large markets and consequently of a merchant group* (Bauer 2001).
- 19 *Globalization implies a worldwide restratification of society based on freedom of movement (or lack thereof); some inhabit the globe; others are chained to place; glocalization means globalization for some, localization for others. The ability to use time to overcome the limitations of space is the prerogative of the globals. The locals remain tied to place. The polarization of freedom of movement serves to redefine all other freedoms, adding a new dimension to deprivation* (Bauman 1998: 9).
- 20 Wereldwijd wordt het aantal toeristen geschat op tussen de 664-700 miljoen per jaar (schattingen van respectievelijk UNWTO 2006 en UNESCO Courier 1999). Het aantal mensen dat in de toeristensector werkt bedraagt wereldwijd ongeveer 200 miljoen (het gaat dus om net zoveel mensen als het totale aantal internationale migranten). Volgens de UNWTO dragen toerisme en de reisindustrie samen voor 40 procent bij aan de wereldhandel in dienstverlening en voor 11 procent aan het Bruto Nationaal Product. Er wordt verwacht dat toeristen een belangrijke rol kunnen spelen bij het stimuleren van lokale ontwikkeling, mits voldoende rekening wordt gehouden met de ecologische, sociale en culturele realiteit (Eadington and Smith 1992: 3).
- 21 Tijdens de conferentie van Rabat (mei 2006) werd door 58 Europese en Afrikaanse landen overlegd hoe om te gaan met de groeiende stroom van illegale migranten.
- 22 Tijdens de *High Level Dialogue* in New York (14 en 15 september 2006) werd volop aandacht besteed aan de link tussen ontwikkeling en migratie.

- 23 *Given the population explosion of the last four decades the migrant stock remained stable, at. 2.3 per cent until 1990 (Messina & Lahav 2006: 17). Wel doen zich tussen landen vrij grote verschillen voor waar het gaat om het aandeel van migratie. In Oceanië en de Pacific vormen migranten 19 procent van de totale bevolking; in de VS gaat het om 13 procent; in Europa om 8 procent; in Afrika blijkt het slechts te gaan om 2 procent van de bevolking; en in Latijns-Amerika en de Cariben slechts om 1 procent (www.migrationinformation.org).*
- 24 *Intraregional and domestic migration in developing countries is often far more important than overseas migrations in terms of the numbers of people involved (UN Population Division 2002; in: Vargas-Lundius 2006).*
- 25 *Migration starts to happen as incomes begin to rise and people in disadvantaged communities become aware of opportunities outside their own localities. Up to this point poverty is an obstacle to migration. As incomes increase, migration tails off and stops when local incomes have risen past a point of relative adequacy. This point is reached as the area becomes relatively developed and offers its own competing opportunities (Adams & Page 2003: 6).*
- 26 *From a policy point of view migration and poverty are not the same – policies that help migration do not necessarily help the poor, and policies that help the poor are likely to accelerate rather than reduce migration.; people who migrate are most often those who have begun to raise their expectations, have accumulated some resources and some information, and also have access to trans-local networks – they are middle poor and upwards, not the destitute (Hatton & Williamson 2003).*
- 27 *Home is an important place. It is probably the very first place with which we identify ourselves – a place we take for granted. But home is not always just home. It is in fact a problematic concept, especially when we examine it under a geographical light. ‘Home’ signifies places of different geographical scales: home can be a country, a city, a village, a neighbourhood, a house, or apartment where one usually feels anchored, safe and belonging (Leung 2003)‘.*
- 28 *We belong to the planet now, Mama. Does it make sense to you that if we’re no longer attached to one piece of land, we belong to the planet? Whenever we happen to be standing, why, that spot belongs to us as much as many other spots (Kingston 1975: 107; in: Leung 2003: 246).*